

“โลก-ธรรม” - “ทุกข์-สุข” และภูมิปัญญา ต้นภาษาในภพยซึ่งบังไฟผาแดงนางไอ่

อิศก ดลพิญ*

สาขาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการวิเคราะห์ว่า เรื่องผาแดงนางไอ่ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรม วรรณกรรม และวิถีชีวิตของคนอีสานมาช้านานนั้นมีสาระธรรมอะไรบ้าง ที่แสดงให้เห็น “โลก-ธรรม” “ทุกข์-สุข” อันจะสามารถนำไปเป็นปรัชญาเพื่อพิจารณา เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต การศึกษาครั้งนี้เก็บข้อมูลจากวรรณกรรมภพยซึ่งบังไฟ ผาแดงนางไอ่ แต่งโดย ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี (2545) และ จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลการซึ่งบังไฟและประเพณีบุญบังไฟในจังหวัดขอนแก่น ผลการ ศึกษาพบว่า วรรณกรรมภพยซึ่งบังไฟผาแดงนางไอ่แสดงให้เห็นสาระทั้งวิถีโลกและ วิถีธรรม ด้านวิถีโลก ชีวิตคือ “ทุกข์” และ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น โลกนี้ เป็นอนิจจัง ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงและไม่แน่นอน เรื่องผาแดงนางไอ่พบ “ความทุกข์” ทั้ง ๘ จำพวกที่กล่าวไว้ในพุทธสูตร คือ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ อายากได้ไม่ได้เป็นทุกข์ จากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความเจ็บแค้นเป็นทุกข์ และสังขารเป็นทุกข์ ด้านวิถีธรรม พบว่า ความดีสูงสุดของมนุษย์ที่พึงกระทำได้ถึงระดับ สูงสุดมี 4 ประการ คือ ความสุข ความสมบูรณ์ หน้าที่ และความปรารถนาดี ผู้วิจัยยังพบว่า “ความสุข” ซึ่งเป็นความดีสูงสุดของมนุษย์และเป็นจริยธรรมของโลกนั้น ส่วนใหญ่มิใช่ ความสุขที่แท้จริง เป็นความสุขจอมปลอมในแบบยุคสมัยวัตถุนิยม

คำสำคัญ: โลก-ธรรม, ภพยซึ่งบังไฟ, ผาแดงนางไอ่, การอนุรักษ์และสืบสาน, ภูมิปัญญา

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
Email: itsdol@kku.ac.th

รับต้นฉบับ 31 สิงหาคม 2561 แก้ไขตามผู้ทรงคุณวุฒิ 5 พฤษภาคม 2562 รับลงตีพิมพ์ 29 พฤษภาคม 2562

“Loka-Dharma” - “Suffering-Happiness” and the Wisdom of Language in Phadaeng Nang Ai

Itsarate Dolphen**

Thai Language Department, Faculty of Humanities and Social Sciences

Khon Kaen University, Thailand

Abstract

The aim of this paper is to analyze Phadaeng Nang Ai which has been associated with tradition, culture, and way of life of Isan people for a long time whether or not this literature illuminates “loka-dharma”, “suffering-happiness” dharmic principles that can be used as philosophy of life in livelihood. The data of this study were collected from Isan literature, Phadaeng Nang Ai composed by Thongphoon Pornsawat and Phongthai Petdee (2002), and from an observation on rocket festival as well as an in-depth interview done with Isan people in Khon Kaen Province. The results reveal that Phadang Nang Ai literature illuminates the important principles of both ‘loka and dharma’. For the loka principle, all life is suffering. The circle of life known as birth, old age, sickness, and death, is ‘dukkha’ or suffering. This world is impermanent. Everything is subject to change and alteration. As mentioned in Buddhism, there are eight causes of suffering found in a story of Phadaeng Nang Ai. Those causes of suffering are as follows; birth is suffering, old age is suffering, sickness is suffering, death is suffering, unsuccessful desire is suffering, departing from beloved things is suffering, resentment is suffering, and body is suffering. As for the dharmic principle, it was found that the best goodnesses that can be performed to the highest level by human beings are as follows; happiness, perfection, duty, and good will. It was also found that “happiness” which is one of the best goodnesses of human beings and world ethics is not a real happiness. It is a fake happiness in the age of materialism.

Keywords; loka-dharma, Seing Bung Fai, Phadaeng Nang Ai, Inheritance, Knowledge

**An assistant professor of Thai Language Department, Faculties of Humanities and Social Sciences, Khon kaen University, Email: itsdol@kku.ac.th

บทนำ

เรื่องผาแดงนางไอ่เป็นวรรณกรรมที่รู้จักแพร่หลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนบริเวณจังหวัดสกลนคร จังหวัดอุดรธานี จังหวัดขอนแก่น จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น ในภูมิภาคแถบนี้มีชื่อบ้านนามเมืองและสถานที่ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับตำนานผาแดงนางไอ่ หรือตำนานเมืองล่ม เช่น บ้านน้ำผึ้ง บ้านกงพาน บ้านเขียบ บ้านเขียงแหว ห้วยสามพาด ห้วยกลองศรีหนองแหวน ตอนแม่หม้าย ในจังหวัดอุดรธานี หรือบ้านกระนวน บ้านหลุมเลา ในจังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

นอกจากคนอีสานจะรู้จักวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ผ่านเรื่องเล่าและตำนานหมู่บ้านแล้ว คนอีสานยังรู้จักเรื่องผาแดงนางไอ่ผ่านการถ่ายทอดและการสืบสานตำนานแห่งภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนี้ผ่านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน บทกวี วรรณกรรม และประเพณีงานบุญ ซึ่งล้วนแต่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนอีสานที่มีต่อเรื่องผาแดงนางไอ่มาช้านานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

รากเหง้าแห่งวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่มีมากมายหลายด้าน เช่น หมอลำซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้านด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้านก็นิยมถ่ายทอดเรื่องผาแดงนางไอ่ผ่านกลอนลำอย่างมีศิลปะและไพเราะ กวีที่มีความสามารถด้านการประพันธ์ก็ได้สร้างสรรค์ผลงานร้อยแก้วเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าทั้งกายภาพและกลอนหลายสำนวน เป็นต้น นอกจากนี้ ผลงานที่จารไว้เป็นตัวอักษรไทยน้อยในใบลานก็ได้มีการนำกลับมาชำระใหม่เพื่อความถูกต้องและทันสมัย เช่น วรรณคดีอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับชำระโดย ปรีชา พิณทอง (2524) และผาแดงนางไอ่ สำนวนการถอดจากต้นฉบับอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยเป็นอักษรไทยปัจจุบันของ สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2522) เป็นต้น นอกจากนี้ ชาวบ้านเองก็มีบทบาทในการสร้างสรรค์และสืบสานตำนานเรื่องผาแดงนางไอ่ไว้ในวิถีชีวิต โดยการถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้รู้จักในงานบุญประเพณีของอีสานที่หลายคนรู้จักกันดีในงานบุญบั้งไฟ หรือ “งานบุญเดือนหก” ขบวนแห่บั้งไฟของคนอีสานมักปรากฏเรื่องราวของท้าวผาแดงกับนางไอ่ร่วมอยู่ในขบวนแห่ด้วยเสมอ เช่น มีขบวนแห่นำเสนอเรื่องราวและตัวละครในเรื่องผาแดงนางไอ่ มีกิจกรรมการแข่งบั้งไฟในงานประเพณี และการแข่งบั้งไฟเรื่อง

ผาแดงนางไอ่ตามหมู่บ้านเพื่อขอบริจาคเงินหรือ “แม่เงิน” เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ประเพณี วัฒนธรรม และกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของเรื่อง ผาแดงนางไอ่กับวิถีชีวิตของคนอีสานที่ผูกพันเหนียวแน่นและสืบทอดส่งต่อกันมายาวนาน จากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่าสนใจว่า ชาวอีสานซึ่งรู้จักเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นอย่างดีดังกล่าวแล้วนั้น พวกเขาได้เข้าใจและตระหนักถึงสาระธรรม หรือได้เรียนรู้ข้อคิดอะไรบางอย่างที่สามารถนำไปปรับใช้เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีวัตถุประสงค์ศึกษาเรื่อง “โลก-ธรรม” ในเรื่องผาแดงนางไอ่ อันเป็นสาระธรรมที่สามารถใช้เป็นข้อคิดและหลักจริยธรรมในการดำเนินชีวิตของคนทั่วไปในปัจจุบัน และวิเคราะห์สังเคราะห์ของ “ทุกข์” และ “สุข” ว่ามีอะไรบางอย่าง การเข้าใจความจริงของทุกข์และสุขจะช่วยให้เราดำเนินชีวิตอย่างปรกติสุขได้อย่างไร นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังต้องการศึกษาอีกว่า ภาพยนตร์เชิงไฟฟ้าแดงนางไอ่แสดงให้เห็นภูมิปัญญาด้านภาษาของคนอีสานในการแต่งภาพยนตร์อย่างไร

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. การเลือกข้อมูลและการเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยเลือกศึกษาข้อมูลจาก 2 แหล่ง ได้แก่ ข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยข้อมูลจากเอกสาร ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกข้อมูลแบบเจาะจง (purposive selection) โดยใช้ข้อมูลจากหนังสือ ชุมชนภาพยนตร์เชิงไฟฟ้าแดงนางไอ่ แต่งโดย ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี (2545) ส่วนข้อมูลจากการลงพื้นที่ ผู้วิจัยเลือกลงพื้นที่เก็บข้อมูลในงานบุญเดือนหก (ประเพณีบุญบั้งไฟ) ของอำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อถามข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการและรูปแบบการเชิงไฟฟ้าแดงนางไอ่ ตลอดจนการแต่งภาพยนตร์เชิงไฟฟ้าแดงนางไอ่ เพื่อนำมาคำเชิงไฟฟ้าแดงนางไอ่มาเป็นข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้

2. เครื่องมือในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) สำหรับการวิเคราะห์
ภาพยี่เซ็งบั้งไฟ และใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) เพื่อถามเจาะลึกถึง
วิธีการและรูปแบบการเซ็งบั้งไฟ การแต่งภาพยี่เซ็งบั้งไฟผาแดงนางไอ่

3. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดหลักพุทธธรรมเรื่อง “ทุกข์” 8 จำพวก
ในพุทธสูตร ได้แก่ 1) ความเกิดเป็นทุกข์ 2) ความแก่เป็นทุกข์ 3) ความเจ็บเป็นทุกข์
4) ความตายเป็นทุกข์ 5) อยากได้ไม่ได้อย่างทุกข์ 6) จากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ 7) ความเจ็บแค้น
เป็นทุกข์ และ 8) สังขารเป็นทุกข์ เป็นกรอบในการวิเคราะห์เรื่องความทุกข์ หรือวิถีโลก
และใช้แนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ เรื่อง ความดีสูงสุดของมนุษย์ (Highest Good
of Human Conduct) ซึ่งมี 4 ประการ ได้แก่ 1) ความสุข 2) ความสมบูรณ์ 3) หน้าที่
4) ความปรารถนาดี เพื่อใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์เรื่องความสุข หรือวิถีธรรม

แหล่งข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูล 2 ประเภท ได้แก่

1. ข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยเลือกวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องผาแดงนางไอ่ เฉพาะคำประพันธ์ที่แต่งเป็น
ภาพยี่อีสานที่ปรากฏในหนังสือ ชุมนุมภาพยี่เซ็งบั้งไฟ แต่งโดย ทองพูล พรสวัสดิ์ และ
พงษ์ไทย เพชรดี (2545) เท่านั้น หนังสือเล่มนี้ ผู้แต่งได้ประพันธ์และรวบรวมภาพยี่
เซ็งอีสานสำหรับบุคคลทั่วไป ซึ่งสามารถนำไปใช้เซ็งในประเพณีบุญบั้งไฟได้ หนังสือเล่มนี้
ประกอบด้วยภาพยี่เซ็งบั้งไฟเรื่องผาแดงนางไอ่ และภาพยี่เซ็งบั้งไฟบั้งต่าง ๆ เช่น
บั้งเซ็งแผ่เงินแล้วให้พร บั้งเซ็งขอเงินผู้สาวแล้วให้พร บั้งเซ็งตลก ๆ ขอเงินแล้วให้พร
บั้งเซ็งตลกเย้ยสาวเล่น เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้เก็บข้อมูลเรื่องผาแดงนางไอ่
จากคำเซ็งบั้งไฟของคณะเซ็งบั้งไฟศรีประสาน บ้านศรีสุข อำเภอกะนวน จังหวัดขอนแก่น
ซึ่งใช้เซ็งบั้งไฟในงานประเพณีบุญบั้งไฟของอำเภอกะนวนอีก 1 ส่วน

2. ข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนาม

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนามงานประเพณีบุญบั้งไฟและการแข่งบั้งไฟในงานบุญเดือนหก (ประเพณีบุญบั้งไฟ) ของอำเภอกระนวนจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยเก็บข้อมูลแบบสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับวิธีการและรูปแบบการแข่งบั้งไฟ และการแต่งกายแข่งบั้งไฟจากคณะแข่งบั้งไฟศรีประสาธ บ้านศรีสุข หมู่ที่ 7 บ้านหนองโก อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น เมื่อวันที่ 28 เดือนพฤษภาคม 2559 มีผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูล 3 คน ได้แก่ นายน้อย พรกลาง นางบาง ภูชนะศรี หัวหน้าแข่งบั้งไฟ คณะแข่งบั้งไฟศรีประสาธ และนายสำรอง แพงศรีชาลูกคู่แข่งบั้งไฟ คำแข่งบั้งไฟที่ได้จากการเก็บข้อมูลครั้งนี้ประกอบด้วยบทแข่งบั้งไฟทั้งหมด 3 บท คือ บทที่ 1 ประวัตินุญบั้งไฟ บทที่ 2 ท้าวกังคีขึ้นมาชมโฉมนางไอ่ และบทที่ 3 บทเมืองเอกะชะที่ดาล่ม

ผาแดงนางไอ่ : จากวรรณกรรมสู่งานคีตศิลป์และรากเหง้าแห่งวัฒนธรรม

เรื่องผาแดงนางไอ่เป็นวรรณคดีที่ท้องถิ่นอีสานประเภทวรรณคดีทางโลก ซึ่งเป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านชาวเมือง ประวัติศาสตร์โบราณนิทาน (พิฑุมลิวลีย์, 2538 : 51) เป็นวรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนอีสาน

เรื่องผาแดงนางไอ่เป็นวรรณคดีท้องถิ่นที่คนโบราณจารลงในใบลานทั้งตัวอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2522 : คำนำ) หลายสำนวน และมักไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง และแต่งไว้ตั้งแต่เมื่อใด สำนวนที่รู้จักกันแพร่หลาย คือ สำนวนที่ ปรีชา พินทอง (2524) ได้เลือกมาชำระใหม่ เพราะเห็นว่าเป็นสำนวนที่ไพเราะเมื่อชำระเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้วได้จัดพิมพ์เผยแพร่จนเป็นที่รู้จัก ในตอนท้ายของสำนวนนี้ยังได้บันทึกเหตุการณ์ในอดีตของเรื่องผาแดงนางไอ่ไว้ด้วย นับว่าเป็นบันทึกที่มีประโยชน์สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาที่มาของชื่อบ้านนามเมืองต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวรรณกรรม

เรื่องผาแดงนางไอ่อีกสำนวนหนึ่งที่น่าสนใจ คือ สำนวนที่ถอดจากต้นฉบับอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยของสุภณ สมจิตศรีปัญญา (2522) หนังสือผูกเรื่องผาแดงนางไอ่สำนวนนี้มีทั้งหมด 3 ผูก จารด้วยอักษรธรรม 1 ผูก และจารด้วยอักษรไทยน้อย 2 ผูก ผูกที่จารด้วยอักษรธรรมเป็นของวัดบ้านโตนท่างาม ตำบลท่าตุม อำเภอเมือง

จังหวัดมหาสารคาม ผู้ที่จารด้วยอักษรไทยน้อยผูกแรกเป็นของวัดบ้านขามเรียง ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ผู้ที่ ๓ ได้มาจากนายประพันธ์ ประดิษฐ์ บ้านศรีชุม ตำบลหนองไผ่ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2522 : ก) หนังสือทั้ง 3 ผูก พบว่า ผู้ที่ 2 เป็นฉบับเก่าและมีสำนวนไพเราะกว่าผู้อื่น สุภณ สมจิตศรีปัญญาจึงยึดฉบับที่ 2 นี้เป็นหลักในการตรวจทานและปริวรรต สำนวนเก่าที่กล่าวมาข้างต้นแต่งเป็นคำกลอนอีสานโบราณที่มีลักษณะการส่งสัมผัส หรือ “ก่าย” ที่มีฉันทลักษณ์แตกต่างจากกลอนของภาคกลาง

นอกจากสำนวนเก่าที่จารลงในใบลานหรือหนังสือผูกแล้ว ยังมีสำนวนที่แต่งขึ้นใหม่อีก ได้แก่ สำนวนในหนังสือ รวมนิทานพื้นบ้านอีสาน ชุดที่ 5 ของเตชวโรภิกขุ (อินตา กวีวงศ์) (2544) ได้แต่งเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นนิทานคำกลอนภาคอีสานตั้งแต่ต้นจนจบ ในตอนท้ายสำนวน ผู้แต่งได้เขียนถึงตนเองว่า “ผู้ที่เขียนหนังสือนี้มีชื่อตามภาษาชื่ออินตาก็วงศ์จงจำเอาไว้ชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านทางการเพิ่นตั้งว่า ชื่ออินตานี้ละเจ้านามเค้าให้จ้อเอา” (เตชวโรภิกขุ, 2544 : 74) ซึ่งสำนวนแต่งเช่นนี้แตกต่างจากขนบการแต่งวรรณกรรมในอดีตที่ผู้แต่งไม่นิยมระบุชื่อตนเองในผลงาน ส่วนในหนังสือขุมนุมกาพย์เซ็งบั้งไฟ ของทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี (2545) ก็ปรากฏเรื่องผาแดงนางไอ่ที่ได้เรียบเรียงและแต่งขึ้นใหม่เช่นกัน สำนวนนี้แต่งเป็นกาพย์อีสานสามารถใช้เป็นคำแข่งในงานประเพณีเซ็งบั้งไฟได้อย่างไรก็ตาม หากจะนำสำนวนนี้ไปใช้ในการเซ็งบั้งไฟ ผู้แข่งอาจต้องตัดทอนหรือเลือกเนื้อหาเพียงบางช่วงบางตอนเท่านั้น เพราะกาพย์เซ็งบั้งไฟค่อนข้างยาว คำแข่งเป็นเรื่องผาแดงนางไอ่ตั้งแต่ต้นจนจบเหมือนเรื่องราวที่จารลงในใบลาน นอกจากนี้ อิศเรศ ตลเพ็ญ (2560) ยังแต่งเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นกาพย์อีสานอีกสำนวนหนึ่งในหนังสือชื่อว่า กาพย์ผาแดงนางไอ่ ในหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เปรียบเหมือนบทนำ กล่าวถึงกาพย์อีสาน ลักษณะแผนผังและการส่งสัมผัสของกาพย์อีสาน และผลงานวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ฉบับเก่าต่าง ๆ ที่จารลงในใบลาน ส่วนที่ 2 เป็นส่วนหลักของหนังสือ คือ กาพย์ผาแดงนางไอ่ แต่งด้วยคำประพันธ์ 2 ชนิด คือ ญาและกาพย์ คำประพันธ์ประเภทญาจะใช้แต่งเป็นบทเกริ่นนำในแต่ละบับ ส่วนคำประพันธ์ประเภทกาพย์จะใช้แต่งเนื้อเรื่องผาแดงนางไอ่ กาพย์ผาแดงนางไอ่ สำนวนนี้ค่อนข้างกระชับ แต่คงเนื้อเรื่องไว้ครบถ้วน ผู้แต่งใช้ต้นฉบับเนื้อเรื่องที่จารลงใน

โบลานที่ชำระโดยปริษา พิณทอง (2524) สำหรับอ้างอิงในการแต่ง และอ้างอิงเนื้อเรื่อง จากคำให้สัมภาษณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน หรือ “จ่า” ในอำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น และจากคำให้สัมภาษณ์ของหัวหน้าเชิงบังไฟ คณะเชิงบังไฟศรีประสาน อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น ส่วนที่ 3 ซึ่งเป็นส่วนท้ายของหนังสือ คือ อธิบายคำศัพท์ ส่วนนี้ผู้แต่ง อธิบายคำศัพท์ภาษาอีสานที่ใช้ในการแต่งภาพยนตร์ผาแดงนางไอ่ โดยอธิบายความหมาย ของคำศัพท์เฉพาะความหมายที่สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องนั้นเท่านั้น และมีคำภาษาบาลีสันสกฤต บางคำอธิบายในรายการอธิบายคำศัพท์นี้ด้วย

เรื่องผาแดงนางไอ่ได้มีการนำมาสร้างสรรค์ใหม่เป็นวรรณกรรมเยาวชน เพื่อเผยแพร่และส่งเสริมการอ่านให้เยาวชนรุ่นใหม่ได้ตระหนักในคุณค่าและท่วงแทน มรดกทางภูมิปัญญาของท้องถิ่นตนมากขึ้น เช่น ผลงานของ ปิยะพร กัญชนะ (2537) ในหนังสือชุดนิทานพื้นบ้านอีสาน จากตำนานนาคถึงผาแดง-นางไอ่ ผู้แต่งได้สร้างสรรค์ นิทานพื้นบ้านสำหรับเยาวชนเรื่องนี้ขึ้น เพื่อให้เยาวชนตระหนักถึงความสำคัญของนิทาน พื้นบ้านที่ผูกพันกับสถานที่และกลุ่มคน ซึ่งแสดงออกถึงรากเหง้าและพัฒนาการของ สังคมวัฒนธรรมไทยที่มีมาช้านาน ส่วนนี้ ผู้เขียนได้แต่งเป็นสำนวนร้อยแก้วที่อ่านง่าย และมีภาพประกอบตลอดทั้งเรื่อง นอกจากนี้ ยังมีวรรณกรรมอีสานสำหรับเยาวชน อีกเรื่องหนึ่ง คือ ผาแดงนางไอ่ เขียนโดย พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์ (2555) ตามโครงการ อนุรักษ์โบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วรรณกรรมเรื่องนี้ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการอนุรักษ์และสืบสานมรดกทางภูมิปัญญาให้คงอยู่สืบไป เรื่องผาแดงนางไอ่สำนวนนี้ แต่งขึ้นใหม่สำหรับเยาวชนผู้อยู่ในวัยเรียนระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา ผู้แต่งได้นำวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ มาแบ่งเป็นตอน ๆ รวม 5 ตอน และตั้งชื่อแต่ละตอนใหม่ ได้แก่ ความขัดแย้ง ตำนานและเล่าเรื่อง ปมกรรมและคำสาป โศกนาฏกรรม คลี่คลายและคำสอน ส่วนนี้ใช้วิธีการเรียบเรียง โดยการเล่าเรื่องผ่านตัวละครที่สร้างขึ้นใหม่คือ ผู้ใหญ่จันและเหล่าหลานชาย แล้วเชื่อมโยง ไปสู่เรื่องผาแดงนางไอ่ มีการยกคำกลอนอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ตอนที่ไพเราะมาแทรกไว้ ให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในวรรณศิลป์อีสานด้วย ส่วนเนื้อเรื่องนั้น ผู้แต่งใช้ตัวอักษรไทย น้อยเขียนควบคู่ไปกับอักษรไทยกลาง เพื่อให้ผู้อ่านได้เรียนรู้อักขรวิธีการสะกดคำ ของอักษรไทยน้อยเทียบเคียงกับอักษรไทยกลางไปพร้อม ๆ กัน

การสร้างสรรคผลงานวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่สำนวนใหม่ ๆ แสดงถึง การตระหนักถึงความสำคัญและความงามของวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อคนรุ่น ปัจจุบัน ความประทับใจและความภาคภูมิใจที่มีต่อวัฒนธรรมรากเหง้าทำให้มีการนำผลงานวรรณกรรมโบราณมาสร้างสรรค์เป็นสำนวนใหม่ ๆ เพื่อสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม ที่บรรพบุรุษฝากไว้ให้คงอยู่ ไม่ให้สูญหายไปกับกาลเวลา

คนอีสานรู้จักเรื่องผาแดงนางไอ่จากหลายแหล่ง ได้แก่ 1) จากการฟังเทศน์ 2) จากการเล่านิทานของคนเฒ่าคนแก่ 3) จากการอ่านหนังสือผูก 4) จากกลอนลำ และการฟังลำ 5) จากคำกาพย์และบทเพลง 6) จากเรื่องเล่าและตำนานหมู่บ้าน 7) จากประเพณีงานบุญบั้งไฟและการแข่งบั้งไฟ

ในอดีต คนอีสานส่วนใหญ่รู้จักนิทานหรือวรรณกรรมท้องถิ่นจากการฟังลำ มีศิลปินหมอลำหลายคน และคณะหมอลำที่มีชื่อเสียงของภาคอีสานหลายคณะทั้งอดีต และปัจจุบันที่นำวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดงนางไอ่มาประพันธ์เป็นกลอนลำ แล้วแสดงให้คนอีสานได้รับฟังรับชม ดังตัวอย่างศิลปินและผลงานต่อไปนี้ หมอลำบุญช่วง เด่นดวง ลำตำนานหนองหานกุมภวาปี หมอลำพรศักดิ์ ส่องแสง และอรวรรณ รุ่งเรือง ลำเรื่องต่อกลอนผาแดงนางไอ่ (ลำทำนองซอนแก่น) หมอลำคณะทองมี มาลัย ลำเรื่องต่อกลอนผาแดงนางไอ่ (ลำทำนองลำเพลิน) หมอลำคณะเพชรอุบล (ลำทำนองอุบล) หมอลำคณะฟ้าสีคราม (ลำทำนองกาฬสินธุ์) หมอลำคณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง (ลำทำนองลำเพลิน) นอกจากนี้ยังมีครูเพลงหลายท่านนำเรื่องราวความรักระหว่างท้าว กังคี ท้าวผาแดง และนางไอ่ มาประพันธ์เป็นบทเพลงขับร้องได้อย่างไพเราะทั้งในอดีตและ ปัจจุบันหลายบทเพลง เช่น เพลงไอ่คำรำพัน (ขับร้องโดย นกน้อย อุไรพร) เพลงวาสนากังคี (ขับร้องโดย วิเศษ เวณิกา) ลำเพลินผาแดงนางไอ่ (ลำโดย ป. ฉลาดน้อย ส่งเสริม และอังคนางค์ คุณไชย) ลำซึ่งรักสะทั้นหนองหานล่อม (ลำโดย ดวง มรกต) เพลงผาแดง แยมรัก (ขับร้องโดย พรศักดิ์ ส่องแสง) เพลงผาแดงนางไอ่ (ขับร้องโดย เฉลิมพล มาลาคำ) เพลงผาแดงนางไอ่ (ขับร้องโดย พร ภริดี และวัฒน์ คิวตล คณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง) เพลงสุดนำแนน (ขับร้องโดย นิลุบล แสงจันทร์ และสุรพล ทองด้วง) ด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ซึ่งถ่ายทอดเป็นกลอนลำ

บทเพลง และงานศิลปะอื่น ๆ สามารถเผยแพร่สู่ผู้ฟังและผู้ชมได้กว้างขวางขึ้น ศิลปะหลากหลายแขนงสร้างสรรค์ผลงานเผยแพร่ลงยูทูป (YouTube) จนเป็นที่รู้จักแพร่หลายยิ่งขึ้น มีการนำเรื่องราวของผาแดงและนางไอ่มาสร้างสรรค์เป็นนาฏยศิลป์อีสานอีกหลากหลายรูปแบบ ทั้งการร้อง การรำ การแสดง ทำให้เรื่องผาแดงนางไอ่เป็นที่รับรู้ของผู้คนในวงกว้างขึ้น

ในเชิงวัฒนธรรมและวิถีชีวิต วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านในแง่ของความเชื่อหลายเรื่อง ทั้งความเชื่อเกี่ยวกับตำนานบ้านตำนานเมือง ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการขอฝน คนอีสานเชื่อว่า ฝนตกเพราะนาคเล่นน้ำ เหตุที่ฝนไม่ตกเพราะไม่มีนาคเล่นน้ำ ความเชื่อนี้มีปรากฏในตำนานพญาคันคาก ซึ่งเล่าว่า พญาคันคากได้ยกไพร่พลขึ้นไปรบกับพญาแถน เหตุเพราะพญาแถนไม่ยอมให้นาคเล่นน้ำ การจุดบั้งไฟขึ้นฟ้าก็เป็นการส่งสัญญาณบอกพญาแถนว่า ถึงฤดูกาลทำนาแล้วขอให้พญาแถนบันดาลให้ฝนตก เพื่อให้ชาวนาชาวไร่ได้มีน้ำใช้เพาะปลูกพืชผลต่าง ๆ ส่วนการเซิ้งบั้งไฟของคนอีสาน เนื้อหาส่วนหนึ่งก็เป็นคำเซิ้งที่ขอให้พญาแถนบันดาลให้ฝนตกสู่โลกมนุษย์

เรื่องผาแดงนางไอ่ยังมีเรื่องแทรกเกี่ยวกับความเชื่อการเกิดแม่ น้ำโขง แม่น้ำน่าน และแม่น้ำสาขาต่าง ๆ ในภาคอีสาน คนอีสานเชื่อว่า แม่น้ำโขงเกิดจากพญานาคศรีสุทโธและนาคสุวรรณซึ่งเป็น “เสี่ยวฮักเสี่ยวแพง” แต่ต้องทะเลาะกันเพราะความเข้าใจผิดเรื่องการแบ่งเนื้อไม้เท้ากันของนาคสุวรรณ พญานาคศรีสุทโธเข้าใจผิดคิดว่า นาคสุวรรณเพื่อนรัก แบ่งเนื้อไม้เท้า เพราะมองเห็นขนเม่นซึ่งมีขนาดใหญ่ยาวที่ติดมากับเนื้อแต่ทำไมมีเนื้อน้อยนิดเดียว เปรียบเทียบกับเมื่อครั้งได้แบ่งเนื้อข้างขนเส้นเล็กแต่มีเนื้อมาก ความเข้าใจผิดนี้ทำให้นาคทั้งสองทะเลาะกัน เกิดสงครามนาคขึ้นสู้รบกันจนหนองแสชุ่มชื้นเดือดร้อนไปทั่ว พระอินทร์จึงต้องให้ท้าวมวิสุกรรมเสด็จลงมาห้ามศึก แล้วให้นาคทั้งสองแยกย้ายกันไปหาที่อยู่ใหม่ ผุ่ขนาดจึงตั้งป่าไปคนละทิศละทางเกิดแม่น้ำใหญ่และแม่น้ำสาขาต่าง ๆ ตามทิศทางการเดินป่าของผุ่ขนาด นาคศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขง และนาคสุวรรณสร้างแม่น้ำน่าน เป็นเรื่องแทรกที่ปรากฏในเรื่องผาแดงนางไอ่นี้ด้วย

ความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับเรื่องผาแดงนางไอ่ นำไปสู่ประเพณี วัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของคนอีสาน ในฮีตสิบสอง “บุญเดือนหก” หรือ “ประเพณีบุญบั้งไฟ” เป็นงานบุญใหญ่ของคนอีสานที่ร่วมแรงร่วมใจกันจัดงานบุญขึ้นก่อนจะเริ่มลงนา การจุดบั้งไฟ การแข่งบั้งไฟ ก็เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมการขอฝนของคนอีสาน เนื้อหาของกาพย์แข่งบั้งไฟที่ชาวบ้านใช้แข่งมักเกี่ยวข้องกับเรื่องผาแดงนางไอ่ เกี่ยวข้องกับการขอฝน อาจมีคำแข่งบั้งไฟอื่น ๆ หรือบั่นสนุกเฮฮาอยู่บ้าง แต่ก็ยังเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนอีสาน ดังปรากฏในคำแข่งบั้งไฟของคณะแข่งบั้งไฟต่าง ๆ ในภาคอีสาน

คำแข่งบั้งไฟของคณะแข่งบั้งไฟศรีประสาธน์ บ้านศรีสุข อำเภอกะระนวน จังหวัดขอนแก่น ที่ผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลนั้น นับว่าเป็นสำนวนแข่งบั้งไฟที่ทรงคุณค่าเชิงวัฒนธรรมสำนวนหนึ่ง เนื่องจากเป็นสำนวนที่เคยชนะการประกวดแข่งบั้งไฟมาแล้ว เป็นสำนวนที่หัวหน้าแข่งบั้งไฟแต่งขึ้นเองและใช้แข่งมาแล้วหลายปี ผู้แต่งเองก็ได้รับยกย่องเป็นปราชญ์คนหนึ่งของหมู่บ้าน เนื้อหาของกาพย์แข่งบั้งไฟกล่าวถึงประวัติบุญบั้งไฟ เรื่องราวของกัณฑ์ ผาแดงและนางไอ่ ตลอดจนชื่อบ้านนามเมืองอันเนื่องด้วยเมืองหนองหานล่ม ในวันที่ 2 และวันที่ 3 ซึ่งเป็นบั้งอวสาน ยังมีการกล่าวเป็นคำผญาเกริ่นนำก่อนจะแข่งเป็นคำกาพย์ด้วย นางบาง ภูชนะศรี (สัมภาษณ์, 28 พฤษภาคม 2558) ซึ่งเป็นหนึ่งในหัวหน้าคณะแข่งบั้งไฟให้สัมภาษณ์ว่า บางครั้งเมื่อคณะแข่งบั้งไฟไปตามหมู่บ้านอาจมีการล่ำสลับกับการแข่งบั้งไฟด้วยก็ได้โดยนางบาง ภูชนะศรีกล่าวว่า มักใช้ล่ำทางยาวทำนองขอนแก่นเป็นหลักสลับกับการแข่ง

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่มีหลายเรื่อง เช่น งานวิจัยของ ฉัตรวิระ เสนะบุตร (2545) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิถีชีวิตของชาวอีสาน จากวรรณกรรมพื้นบ้าน เรื่องผาแดงนางไอ่ พบว่า ชาวอีสานมีวิถีการดำเนินชีวิต และปฏิบัติตนที่ดีงาม มีความเชื่อในหลักธรรมพุทธศาสนาหลายเรื่อง ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการถือศีลและการให้ทาน ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมและการทำบุญ ความเชื่อเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด และความเชื่อเกี่ยวกับนรกสวรรค์ (ฉัตรวิระ เสนะบุตร, 2545 : 100-104) คติความเชื่อทางพุทธศาสนานี้ คนอีสานได้ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ความเข้าใจในเรื่องบุญและบาปเป็นเรื่องที่คนอีสานทั่วไปเข้าใจอย่างเป็นธรรมดาสามัญ โดยเชื่อว่า ใครกระทำความผิดอันใดไว้ ไม่ว่าจะกรรมดีหรือกรรมชั่ว

ยอมได้เสียผลกรรมนั้นทั้งในชาติปัจจุบันและชาติหน้า ในงานวิจัยของ พระครูวิจิตรนวสาร (2556) ได้แสดงให้เห็นวิถีชีวิตและการร่วมแรงร่วมใจกันของคนอีสานในพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟ กิจกรรมต่างๆ ที่ได้กระทำในงานประเพณีบุญบั้งไฟได้แสดงให้เห็นหลักพุทธธรรมในวิถีชีวิตของคนอีสาน ซึ่งในงานวิจัยเรื่อง การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างได้ผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน และหลักธรรมทางพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต ได้แก่ หลักฆราวาสธรรม 4 โดยชาวบ้านจะเสียสละเวลาในการทำไร่นา มาร่วมแรงร่วมใจในการจัดเตรียมประเพณีบุญบั้งไฟ, หลักสังคหวัตถุ 4 มีการสงเคราะห์แก่ผู้มาร่วมงาน, บุญกิริยาวัตถุ 3 ชาวบ้านได้ปฏิบัติตามหลักทาน ศีลและภาวนา ในทุกกิจกรรม, หลักอิทธิบาท 4 ความชอบ ความเพียรความเอาใจใส่และการใช้ปัญญา ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจกันทำงานจนสำเร็จตั้งเป้าหมาย เพราะประเพณีบุญบั้งไฟมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน

ด้านหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ พบว่า มิ่งงานวิจัยที่ศึกษาด้านนี้หลายเรื่อง เช่น พระบุญยืน งามเปี่ยม (2553) ได้ทำวิจัยเรื่อง การตีความพุทธจริยธรรมในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ พบว่า หลักเบญจศีล เบญจธรรม คือ จริยธรรมขั้นพื้นฐานที่ปรากฏในเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นหลักศีลธรรมสำหรับบุคคลในสังคมสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดความผาสุกได้ แต่สาเหตุที่ทำให้ตัวละครในเรื่องผาแดงนางไอ่ละเมิดศีลธรรม เกิดจากภาวะแห่งความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายอกุศล เป็นกิเลสฝ่ายต่ำที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคน เข้าครอบงำ เมื่อบุคคลใดถูกอกุศลธรรมเข้าครอบงำ ย่อมส่งผลให้บุคคลนั้นขาดปัญญา พิจารณาตรិตรองผิดถูกชั่วดี ไม่ยำเกรงต่อการกระทำผิดศีลธรรม

จะเห็นได้ว่า วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ทรงคุณค่าและเป็นที่รู้จักของผู้คนทั่วไปอย่างกว้างขวาง เป็นงานวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมรากเหง้าและวิถีชีวิตของคนอีสาน มีการศึกษาและเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับผาแดงนางไอ่ในหลายรูปแบบ ทั้งสื่อบันเทิง งานประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรม และผลงานวิชาการ จึงเป็นเรื่องน่าสนใจที่จะศึกษาว่า เรื่องผาแดงนางไอ่นี้ มีข้อคิดปรัชญาด้านจริยธรรมอื่น ๆ อะไรอีกบ้าง

ที่คนทั่วไปสามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ตามลำดับต่อไปนี้

ผลการศึกษา

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาดูโดยแบ่งการนำเสนอเป็น 2 หัวข้อหลัก ได้แก่ 1) “โลก-ธรรม” ในกาพย์เซิ้งบั้งไฟผาแดงนางไอ่ 2) ภูมิปัญญาด้านภาษาในกาพย์เซิ้งบั้งไฟ ซึ่งแต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. “โลก-ธรรม” ในกาพย์เซิ้งบั้งไฟผาแดงนางไอ่

การศึกษาวรรณกรรมเรื่องกาพย์เซิ้งบั้งไฟผาแดงนางไอ่ ทำให้เข้าใจหลักสัจธรรมของ “โลก” และ “ธรรม” ได้ ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้สามารถพิจารณาเป็นเรื่องเดียวกันแล้วยึดถือเป็นหลักพุทธธรรมได้

พุทธธรรม คือ โลกธรรม ธรรมทั้งหลายในโลกล้วนเป็นพุทธธรรมทั้งสิ้น (บัญญัติ ศิริโกร, 2550: 9) เรื่องทางโลกและเรื่องทางธรรมดูเหมือนจะเป็นคนละเรื่องและอยู่กันคนละขั้ว แต่ที่จริงแล้วสามารถพิจารณาให้เป็นเรื่องเดียวกันเพื่อจะได้มุ่งไปสู่ “การออก” หรือ “การหลุดพ้น” ได้

พระครูวิเวกวิวัฒนาทร (หลวงปู่บุญเพ็ง กปฺปโก) (2549: 5-6) กล่าวว่า การท่องเที่ยวไปหลายภพหลายชาติหาที่สิ้นสุดไม่ได้ หรือถึงมีที่สิ้นสุดก็ยาวนาน การที่เราเกิดมาเป็นมนุษย์ในแต่ละครั้งถือว่าเราถึงพร้อมด้วยมนุษย์สมบัติที่ดี แต่ส่วนที่ผ่านมามีเราเป็นมนุษย์หรือเป็นอะไรก็ไม่อาจทราบได้ แต่จะเป็นอะไรก็ตาม พระครูวิเวกวิวัฒนาทร ได้อ้างถึงดำรัสของพระพุทธเจ้าว่า ความทุกข์ในการเป็นในการมาก็ยังอยู่ ยังเป็นทุกข์อยู่ ยังหาหนทางออกจากทุกข์ไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงได้มีชี้หนทางออก “การออก” นั้นหาอะไรสุขเทียบไม่ได้เลย

“วิถีโลก” คือ ทางแห่งโลก เป็นทางของคนทั่วไปที่ยังเกี่ยวข้องกับทุกข์ ส่วน “วิถีธรรม” คือ ทางแห่งธรรม เป็นวิถีที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความพ้นทุกข์ การพิจารณาวิถีโลกให้เข้าใจจะนำเราไปสู่การปฏิบัติตามแบบวิถีธรรมเพื่อ “การออก” จากทุกข์ เมื่อวิเคราะห์กาพย์เซิ้งบั้งไฟผาแดงนางไอ่แล้ว พบว่า มีวิถีโลกและวิถีธรรมที่สามารถนำไปพิจารณาปรับใช้เป็นหลักปรัชญาในการดำเนินชีวิตได้ดังนี้

1.1 วิธีโลกในกาพย์เซ็งบั้งไฟผาแดงนางไอ่

เรื่องราวที่ปรากฏในกาพย์เซ็งบั้งไฟผาแดงนางไอ่เป็นเรื่องราวทางโลก เป็นโลกที่มีความทุกข์เป็นพื้น เป็นโลกแห่งความเป็นอนิจจัง ความไม่เที่ยง การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น “ทุกข์” คือ สิ่งที่ทนได้ยาก (พุทธทาสภิกขุ, 2534 : 181) ทนได้ยากจากความเจ็บปวดและกระวนกระวายระล่ำระสาย ในพุทธสูตรกล่าวถึงทุกข์ว่า มี 8 จำพวก ได้แก่ 1) ความเกิดเป็นทุกข์ 2) ความแก่เป็นทุกข์ 3) ความเจ็บเป็นทุกข์ 4) ความตายเป็นทุกข์ 5) ออยากได้ไม่ได้เป็นทุกข์ 6) จากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ 7) ความเจ็บแค้นเป็นทุกข์ และ 8) สังขารเป็นทุกข์ (ปัญญา ศิริโกธ, 2550 : 53-57) ซึ่งความทุกข์ทั้ง 8 จำพวกนี้ พบในเรื่องผาแดงนางไอ่ทั้งสิ้น สามารถแสดงตามลำดับได้ดังต่อไปนี้

1) ความเกิดเป็นทุกข์

มนุษย์ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอันมี กิเลส กรรม และวิบาก ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดตัวเหตุและผล ย่อมเวียนว่ายอยู่ในการตายและการเกิดอันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์แบบหนึ่ง ความทุกข์เกิดจากการยึดมั่นถือมั่นอยู่ในอุปาทาน คือ ชันธ์ห้า แบ่งได้เป็นกายหนึ่ง และจิตใจอีกสี่ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความทุกข์มีขึ้นเพราะยึดมั่นอยู่ในเบญจขันธ์คือ ร่างกายกับจิตใจ นี้เอง ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534: 184) กล่าวว่า ความเกิด เป็นอาการของทุกข์อย่างหนึ่ง

ในกาพย์เซ็งบั้งไฟผาแดงนางไอ่ ท้าวภักดีในอดีตชาติมีความเกิดเป็นทุกข์กว่าคนทั้งปวงประการหนึ่งคือ เกิดเป็นคนใบ้ใครถามหรือพูดด้วยก็ไม่รู้เรื่อง “ฮู้แต่ทอชู้หน้าชู้หลัง จักบอกหยั่งบ่มีไผฮู้” เกิดเป็นใบ้บ่นว่าทุกข์หนักแล้ว ยังยากไร้ลำบากแสนเข็ญ ต้องจากบ้านท่องไปในป่าคนเดียว เทียวหาขอตานตามบ้านคน ดังกาพย์ที่ยกมาต่อไปนี้

เป็นเวรต้องของบาปางก่อน	แต่ท่อนท้าวบ่าวภักดี
เอาชาติมีเกิดเป็นคนใบ้	โดนนานได้หลายปีจนใหญ่
บ่าบ่าวใบ้บ่เคยเว้าต่อคน	ความจนไฮ้เข็ญใจทุกข์ยาก
ลำบากแท้บ่าวทุกวัน	คิดโศกกลั่นตื้นตุงเดินหา
พลอยมารดาพ่อคิงไกลบ้าน	บาคานท้าวเอาตนลัดลวง
ข้ามโคกกว้างเดินตันผู้เดียว	เทียวทางเข้าบุงเดินป่า

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 27-28)

การเกิดเป็นคนไข้ของท้าวภังคีในอดีตชาติเป็นเพราะกรรมบาปแต่ชาติปางก่อน ทำให้ชาติต่อมาต้องมาเสวยวิบากกรรมเกิดเป็นคนไข้ คนที่ไม่ต้องประสบกับทุกข์คือ คนที่หลุดพ้นจากสังสารวัฏ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเมื่อไม่ต้องเกิด ก็ไม่ต้องทุกข์ เป็นการตัดต้นเหตุแห่งทุกข์อย่างแท้จริง

2) ความแก่เป็นทุกข์

มนุษย์ย่อมแก่ลงทุกวัน เมื่อเวลาผ่านไป สังขารอันไม่เที่ยงก็แก่ไปตามกาล ไม่มีใครหลีกเลี่ยงความแก่ไปได้ ยิ่งแก่ลง ความทุกข์ก็ยิ่งเพิ่มขึ้นเป็นลำดับบุคคลที่ไม่เข้าใจสัจธรรมของความแก่ย่อมเป็นทุกข์มากกว่าบุคคลที่เข้าใจสัจธรรมของโลก “ความแก่” มิได้หมายถึง คนแก่ หรือคนอายุมากอย่างเดียวเท่านั้น แต่ “ความแก่” หมายถึง ภาวะที่สังขารก้าวเข้าสู่ความไม่เที่ยง เป็นภาวะของการเข้าสู่ความเสื่อมถอยเมื่อยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว เรามักคิดว่า เรายังไม่แก่ เรายังแข็งแรง เป็นวัยแห่งความสุขและความสวยงาม แท้ที่จริงแล้ว ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เราแก่ลงทุกชั่วขณะ เรามีความแก่เป็นมิตรแท้ตั้งแต่ปฏิสนธิ ความทุกข์ที่มาพร้อมความแก่ในแต่ละช่วงอายุอาจหนักบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป แต่ในทางพุทธสูตร ความแก่เป็นทุกข์ มนุษย์จึงทุกข์ตั้งแต่เกิดและผจญกับความแก่ทุกขณะ

ท้าวผาแดงเองก็ตระหนักถึงความจริงข้อนี้ เพราะเมื่อคราวที่ท้าวผาแดงพบนางไฉ่ครั้งแรก นางไฉ่ได้ถามสารทุกข์สุกดิบของบุคคลต่าง ๆ ท้าวผาแดงก็ได้ตอบไปว่า

ส่วนว่าพีน้องทั้งหลาย

ยังสบายบ่เจ็บไข้

บ้านน้อยใหญ่ผู้ผู้คน

ตลอดจนองค์พ่อเป็นเจ้า

ผู้เป็นเหง้าคุณแม่ก็ดี

เพิ่นนั้นมีความสุขราบรื่น

อันอื่นอันสู่อย่างสู่แนว

ผู้เป็นแถวเครื่องฟุ้งควัด

ผู้เป็นญาติของพี่ทั้งหลาย

สุขสบายบ่มีความเดือดร้อน

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 9)

ถึงแม้ว่า ท้าวผาแดงจะตอบนางไฉ่ว่า ญาติพีน้องทุกคนสบายดี ไม่มีใครเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ไม่ว่าพ่อหรือแม่ หรือแม่แต่วงศ์วานวานเครือคนอื่น ๆ ตอนนี้ก็ยังสบายดี คำตอบของผาแดงสะท้อนให้เห็นว่า ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ทุกคน

สามารถเป็นทุกข์จากความแก่หรือความร่วงโรยของสังขารได้ทั้งนั้น ความทุกข์จากความแก่คือ ความเจ็บไข้ได้ป่วย แม้ว่าท้าวผาแดงจะบอกว่า ทุกคนมีความสุขสบายดี แต่ความสุขนั้นก็เพียงความสุขภายนอก มิใช่ความสุขภายในจิตใจ ท้าวผาแดงเองแม้ยังเป็นหนุ่มน้อยรูปงาม คนทั่วไปมองว่า ยังหนุ่มแน่น คงไม่มีความทุกข์ แต่ความจริงแล้ว ท้าวผาแดงก็ทุกข์ใจเพราะวัยหนุ่ม จึงต้องมุ่งหน้ามาหานางไอ่ เพราะอยากได้นางไอ่เป็นคู่ครอง “อยากช่วยคิงนอนเตียงเสียดู๋ หากลือชื่เป็นัวเป็นเมีย บ่พอเสียแสงเดินข้ามป่า บ่เสียท่าที่ได้เดินจร ข้ามดงดอนหลายวันหลายมื่อ” ความแก่ในวัยหนุ่มนำความทุกข์มาให้ท้าวผาแดง ทำให้ท้าวผาแดงต้องขี่ม้าบุกป่าฝ่าดงเพื่อมาพบนางไอ่ ต้องล่าบารองนแรมหลายวันหลายคืนอยู่กลางป่า เช่นนี้จะไม่กล่าวถึงความแก่เป็นทุกข์ได้อย่างไร

3) ความเจ็บเป็นทุกข์

ความเจ็บก็เป็นอาการของทุกข์อีกอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ในเรื่องผาแดงนางไอ่ ท้าวภักดีถูกนายธนูเอาหน้าไม้ยิงลูกอก เจ็บปวดทรมานแสนสาหัสก่อนจะขาดใจตาย ดังพรรณนาไว้ในภาพยนตร์มีความว่า

ลูกศรลิว่ปักใส่หัวอก	ภักดีตกลงจากปลายไม้
ตกลงใส่ตามง่าตามแหง	ลูกศรแทงหัวใจลิซขาด
มรณาทบาดนี้ละนอ	ปวดพอพอปานอกสิแตก
ปานสิแหวกออกเป็นสองทาง	ภักดีครางเจ็บหลายอุบาทว์
แล้วจึงฟาดลงฮอดซัดดิน	ภักดีวินไปม้วยละเม้ง

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 61-62)

ความเจ็บปวดของท้าวภักดีเป็นอาการทุกข์อันเกิดแก่กาย กายที่เจ็บปวดกระวนกระวายเพราะต้องศรนายพราน เป็นความทุกข์ความเจ็บปวดทรมานปานอกจะแตก เจ็บปวดปานอกจะแยกออกเป็นสองส่วน ท้าวภักดีร้องครวญครางเพราะความเจ็บก่อนจะดินตกสู่พื้นดิน เป็นความทุกข์ที่ยากจะทนได้

4) ความตายเป็นทุกข์

อาการของความทุกข์นั้น นอกจากความเกิด ความแก่และความเจ็บแล้วยังมีความตายอีกอย่างหนึ่งที่เป็นอาการของทุกข์ อาการของความทุกข์เช่นนี้เป็นทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นอยู่ตามธรรมดา เป็นความทุกข์ที่ยึดมั่นอยู่ในร่างกายและจิตใจ เมื่อไรที่หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นในกายและใจ เมื่อนั้นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายก็จะไม่ใช่ทุกข์อีกต่อไป

หากพิจารณาให้อ่องแก่ ความตายไม่ได้ทำให้ทุกข์ แต่อาการก่อนตายต่างหากที่ทำให้ทุกข์ ทั้งอาการที่เกิดขึ้นกับกายและอาการที่เกิดขึ้นกับใจก่อนรู้ว่ากำลังจะตายก่อให้เกิดความทุกข์ได้ เมื่อท้าวภังคีรู้ตัวว่ากำลังจะตาย นอกจากความเจ็บในกายที่แสนทรมานแล้ว ท้าวภังคียังมีความทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจ ดังนี้

ภังคีบาจิงคิดฮอดแม่	ผู้เผื่อแผ่เมตตาการุญ
ผู้มีคุณยกไว้เหนือเกล้า	ผู้เพิ่นแผ้วแต่ไหนแต่ไร
อันใดใดเพียรอุปฐาก	ผู้ลำบากเช็ดกันเช็ดคอย
ให้เจ้าค้อยอยู่อย่าโศกเศร้า	ผู้เป็นเจ้าของพ่อคือกัน
ให้สุขสันต์คู่อันคู่อย่าง	โรคต่างต่างอย่าได้บืหา

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรตี, 2545 : 62)

เมื่อภังคีรู้ตัวว่าใกล้จะตายก็รู้สึกเป็นทุกข์ ทุกข์เพราะความเป็นห่วงคนที่อยู่ข้างหลังคือ พ่อและแม่ ทุกข์เพราะต้องจากคนที่รักคือ นางไอ่ จิตของภังคีก่อนตายจึงเศร้าหมองอาลัยอาวรณ์ร้องสั่งลาบุคคลอันเป็นที่รักต่าง ๆ เป็นครั้งสุดท้ายให้คนเหล่านั้นอย่าได้เศร้าโศก ขอให้มีความสุข ภังคีร้องสั่งไพร่พลให้กลับคืนสู่เมืองบาดาลไปแจ้งข่าวการสิ้นใจตายของตนแก่บิดามารดา อาการก่อนตายของท้าวภังคีทำให้ทุกข์ทั้งกายและใจ

5) อยากได้ไม่ได้เป็นทุกข์

ความอยากได้ หรือ “โลภะ” เป็นกิเลสอย่างหนึ่งของมนุษย์ กิเลสทำให้จิตใจเศร้าหมอง ดังนั้น เมื่ออยากได้แล้วไม่ได้ จิตใจจึงเร่าร้อนเป็นทุกข์ในเรื่องผาแดงนางไอ่ ตอนพระยาขอมทำพนันบั้งไฟ เมื่อหลานสีแก้วและท้าวเชียงเหียนชนะพนัน แต่พระยาขอมแกล้งนั่งเฉยทำเป็นทองไม่รู้ร้อน ไม่ยอมยกบ้านเมืองและทรัพย์สินต่าง ๆ ให้ตามที่ไต่ตกลงทำพนันกันไว้ อาและหลานจึงเกิดความทุกข์เป็นอาการทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจเพราะอยากได้ของพนันแต่ไม่ได้ เพราะพระยาขอมแกล้งนั่งเสีย ดังคำกพยากรณ์มาต่อไปนี้

พวกหลานน้อยทั้งหม่องค้อว ที่ไต่ว่าลีสู้อีสอง สืบมาให้เตี้ยวนี้้อย่านาน	พากันทวงเอาของเอาค้ำ ที่ได้ปลงพนันกันไว้ พวกลูกหลานลีได้กลับบ้าน
--	--

.....	.....
อวหลานค้อยพูดเสียดพูดแทง คิดถ้วนถี่แล้วจึงจาไป	จึงแถลงวาจาท่อพี เป็นจิงโตลีให้หรือบ

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 48)

ความทุกข์ที่เกิดจากความอยากได้แล้วไม่ได้ของท้าวเซียงเหียน และหลานสี่แก้ว นอกจากทำให้จิตใจเป็นทุกข์เศร้าหมองแล้ว ยังเป็นกิเลสคือ ตัวเหตุ ทำให้เกิดการกระทำกรรมบาป ได้แก่ การพูดจาเสียดแทงเยาะหยัน พูดให้พระยาขอม รู้สึกอับอายและเสื่อมเสียเกียรติความเป็นกษัตริย์ ซึ่งตามความเชื่อของชาวพุทธนั้น การพูดจาสื่อเสียด ใช้คำพูดเสียดแทงให้ผู้อื่นอับอาย เมื่อตายไปแล้วย่อมไปเกิดในแดน นิรยภูมิ เพื่อรับผลแห่งวิบากกรรมที่ได้เคยกระทำไว้ (พระญาณไทย, 2554 : 22)

6) จากสิ่งที่รักเป็นทุกข์

ความทุกข์เกิดจากสิ่งที่รักได้ เมื่อพลัดพรากหรือจากสิ่งที่รักยอม เป็นทุกข์ ดังตัวอย่าง เมื่อครั้งที่นางโอรุณนาคเกี่ยววงสูเมืองบาดาล เหตุเพราะได้ฆ่าภักดี ท้าวผาแดงหนีเอาตัวรอดได้ ชีมีสามศักดิ์ทะยานสู่เมืองผาโพนครใหญ่ แม้จะรอดตาย จากเมืองเอกชะที่ตอล่มในคราวนั้น แต่การพลัดพรากจากนางโอรุณนาคและความคิดถึงนางอัน เป็นที่รักก็ทำให้ท้าวผาแดงเจียนจะขาดใจตายให้ได้ ดังพรรณนาไว้ในคำกาพย์ว่า

ส่วนวอองค์ผาแดงท่านท้าว	บาจึงจ้าวไปสอดนคร
คิดสะอนน่านางน้อยนาถ	ใจลีขาดคิดฮ้ำคิดฮอน
แม่นสินอนหรือว่าสินั่ง	แสนอุกอ้งบ่เป็นตากิน
เป็นวินวินล้าล้าหล่อยหล่อย	นับมือค้อยอดล้าเต็มที
เห็นชีวีลิมรณาต	ใจลีขาดเพราะคิดฮอดนาง

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 75)

ผาแดงคิดถึงนางไอ่เจียนใจจะขาด ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยบาลใดก็เป็นทุกข์ ทุกข์เพราะความคิดถึง ไม่ว่าจะนั่งจะนอนก็เป็นกังวล ไม่เป็นอันกินอันนอน มีอาการ เหนื่อยล้า อ่อนเปลี้ยเพลียแรง นับวันมีแต่จะถอยแรงเหมือนจะสิ้นใจเสียให้ได้

จะเห็นได้ว่า ความทุกข์ของท้าวผาแดงอันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก คือ นางไอ่คำ เป็นทุกข์ยิ่งนัก ทุกข์เพราะเอาจิตไปจับอยู่กับอนิจจังคือ ความไม่เที่ยง มีพบบ่ยอมมีจาก มีรักยอมมีทุกข์ สิ่งนี้คือความจริงอันเป็นทุกข์ของวิถีโลก ความคิดถึง ความทุกข์และความตรอมใจทวีขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุด ท้าวผาแดงก็สิ้นใจตาย เพราะความทุกข์อันเกิดจากสิ่งที่รัก ดังคำกาพย์ที่พรรณนาไว้ดังนี้

น้อยนาลล้าตนบ่าวผาแดง	นอนตะแคงจวนใจสิขาด
เพราะน้อยนาลนางไอ่หนีไกล	ผู้เอาไปแมนฝูงพวงนาค
เอาหนีจากผู้ช้ออาลัย	คันทายไปลิ้นนำไปสู่
ขอให้ผู้อยู่เกล้าแลมอม	นำปกครองให้ได้สมมาด
แล้วใจขาดดับขันธครรไล	วิญญานไปเข้าสิงรูปอื่น

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 75-76)

ท้าวผาแดงสิ้นใจตายเพราะความทุกข์และความอาลัยอาวรณ์ ในสิ่งที่รัก ความตายของท้าวผาแดงมิใช่เหตุสิ้นสุดของความทุกข์ แต่กลับเป็นจุดเริ่มต้นของความทุกข์อีกแบบหนึ่ง ท้าวผาแดงสิ้นใจตายไปพร้อมกับความเจ็บแค้นอาฆาตที่หวังจะดับแค้นด้วยการลงมือเมืองบาดาลเพื่อต่อสู้แย่งชิงเอาตัวนางไอ่กลับคืนมา ความเจ็บแค้นนี้ก็เป็นเหตุแห่งทุกข์เช่นกัน ดังจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

7) ความเจ็บแค้นเป็นทุกข์

ความเจ็บแค้นเป็นเหตุแห่งทุกข์ ผู้ที่ครองความเจ็บแค้นไว้กับตน ย่อมเป็นทุกข์ใจ เหมือนมีไฟสุ่มร้อนไหม้อยู่ในอก เมื่อนางไอ่ในอดีตชาติถูกนายไ้สามี กระทำไม่ตักต้อน อันได้แก่ไม่ยอมแบ่งผลมะเดื่อให้กิน และทิ้งนางไว้ให้หลงทางอยู่กลางป่า ตระกำลำบากหิวโหยอดข้าวอดน้ำอยู่ลำพัง ด้วยความเจ็บแค้นก่อนที่จะสิ้นใจตาย นางไอ่ได้ตั้งสัตย์อธิษฐานให้นายไ้ได้รับผลแห่งกรรมบาปที่ได้ทำไว้กับตน ขอให้เวรกรรมนั้นตามสนองในทุกที่ ขอให้นายไ้ประสบแต่ความทุกข์ยาก และขอให้ มีเคราะห์ตายเหมือนตังนาง ดังคำอธิษฐานของนางไอ่ว่า

ผู้ได้ปละปล่อยไว้กลางป่า	แล้วนางว่าคำอธิษฐาน
ให้เป็นมารนำจำผู้แก้ว	บิให้แล้ว ให้ทุกขให้จน
ให้กังวลคือนางคราวนี้	ทุกทุกที่คราวไหนก็ตาย
พอนางผายวาจาแล้วกราบ	ไปตามบาปในป่าในไพร
จึงบรรลัยแล้วเอากำเนิด	จึงมาเกิดนำพระยาขอม

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 31)

ความเจ็บแค้นของนางไอ่ที่ผูกใจอาฆาตนายไ้ไปในอดีตชาติ นอกจากจะทำให้เป็นทุกขในขณะนั้นแล้ว ความเจ็บแค้นและแรงอาฆาตจากคำอธิษฐาน ยังเป็นบ่วงกรรมให้นางไอ่และนายไ้หรือกั้งคีในชาติต่อมา มีเหตุต้องเกิดมาชดใช้กรรม ร่วมกันอีกครั้ง ท้าวกั้งคีต้องถูกนางไอ่สั่งนายธนูฆ่าบนปลายไม้ นางไอ่ก็ต้องมาสิ้นใจ เพราะถูกนาคเกี้ยวหลงสู่เมืองบาดาล เมืองเอกชะที่ตาก็ต้องล่มกลายเป็นวังน้ำ ไพรพล ต้องล้มตายเพราะความเจ็บแค้นของนางไอ่นั้นเอง

8) สังขารเป็นทุกข

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534: 182) ให้ความหมายของคำว่า “ทุกข” อีกอย่างหนึ่งคือ “ดูแล้วน่าเกลียด” เกิดจากคำว่า “ทุ-ก+อิ-ข” ใต้แก่ประโยค “สพเพ สงฺขารา ทุกฺขา” แปลความได้ว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข” สิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย ล้วนเป็นทุกขทั้งนั้น ยกเว้นแต่นิพพานอย่างเดียว

เหตุที่สังขารเป็นทุกข เพราะสังขารมีความเสื่อม สังขารเป็นสิ่งที่ไม่มีเที่ยง มีความเสื่อม มีความชรา มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในตัวเองตลอดเวลา เมื่อพิจารณา สังขารของมนุษย์ จะเห็นความน่าเกลียด ความน่าสลดใจ ไม่มีส่วนใดคงทนอย่างแท้จริง ด้วยเหตุแห่งปรารถนี้ สังขารจึงเป็นทุกข

ในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ ท้าวกั้งคีในอดีตชาติเกิดมา พร้อมกับความไม่บริบูรณ์ของสังขาร คือ เป็นไ้ใครจะถามหรือพูดด้วยอย่างไรก็ได้ตอบ ไม่ได้ ดังคำภาพยที่ว่า

เพ็ญใจดีให้ทานบาบ่า	เพ็ญถามชาวบ้านถิ่นเคหา
ส่วนทางบาบู้ปากต่อ	ฮู้แต่ท้อซ้หน้าซ้หลัง
จักบอกหยั่งบมีไผฮู้	จักว่าอยู่บ้านถิ่นดินใด
จึงเอาไปเลี้ยงไว้เป็นลูก	เพ็ญคิดถูกสงสารเมตตา

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 28)

การเป็นไป เป็นความไม่เที่ยงของสังขารประการหนึ่ง ผู้ครองสังขาร ก็เป็นทุกข์สลดใจกับสังขารของตน คนอื่นที่พบเห็นก็รู้สึกสมเพชเวทนาไปด้วย หากคนนั้น มีกรรมดี ผู้คนก็อาจสงสารเมตตา ดังเช่นท้าวภังคีที่เคยเกิดเป็นนายไป แล้วท่านเศรษฐี สงสารรับไปอุปถัมภ์เป็นบุตรบุญธรรม แต่หากคนนั้น มีกรรมชั่ว ก็อาจถูกผู้คนรังเกียจ ในความพิกลพิการก็ได้ ซึ่งมีให้พบเห็นเป็นปรกติวิสัยในสังคมมนุษย์

1.2 วิถีธรรมในกาพย์เซิ้งบั้งไฟผาแดงนางไอ่

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2434 : 46-47) ได้กล่าวถึง จริยธรรมของโลก สมัยนี้ว่า มีด้วยกัน 5 ประการ ได้แก่ ข้อ 1. ความดีสูงสุดของมนุษย์ ข้อ 2. ต้นกำเนิดหรือ มูลเหตุแห่งความรู้ เรื่อง ความดีสูงสุดของมนุษย์ ข้อ 3. สิทธิที่จะแทรกแซงหรือสิทธิกรรม ข้อ 4. กำลังที่จะผลักดันให้เกิดการกระทำที่ถูกต้อง ข้อ 5. หลักเกณฑ์ที่เกี่ยวกับความคิด อิสระ

การศึกษาครั้งนี้จะนำเสนอผลการวิเคราะห์เฉพาะข้อ 1. ความดี สูงสุดของมนุษย์ (Highest Good of Human Conduct) โดยจะนำเสนอว่า อะไรที่ควรเป็น ความดีสูงสุดของมนุษย์ ซึ่งนักจริยธรรม (Ethicist) ของโลกยอมรับตรงกันก็คือ “ความสุข” หรือ Happiness หรือ Blissfulness ซึ่งความสุขที่วามัน ก็คือ ความสุขที่แท้จริง หรือ Summum Bonum แปลว่า ความดีสูงสุดที่มนุษย์ต้องรับให้ได้ในชาตินี้ ในชีวิตนี้

ถ้ามนุษย์ถือเอาความคุณเป็นนิพพาน นิพพานนั้นก็คือ นิพพานปลอม ถ้ามนุษย์ถือเอาความสนุกสนานเป็นนิพพาน ความสุขนั้นก็คือ ความสุขปลอม

ความสุขที่แท้จริง ตามระบบของจริยธรรม คือ ไม่เป็นทาสของวัตถุ อยู่เหนือวัตถุ

ความสุขที่แท้จริง ภายในจิตใจ คือ ความสะอาด ความสว่าง และ ความสงบของใจ

ความดีสูงสุดของมนุษย์ (Summum Bonum) ที่จะกล่าวถึงในภพยั้งอิงไฟ จึงมี 4 ประการ ตามหลักจริยธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ (2534) ได้แก่ ความสุข ความสมบูรณ์ หน้าที่ และความปรารถนาดี

1) ความสุข (happiness)

หลวงปู่พระครูวิเวกวัฒนาท หรือ หลวงปู่บุญเพ็ง กปโปโก (2549: 6-7) กล่าวว่า ความสงบภายในที่เกิดจากการปฏิบัติเพื่อไประงับยับยั้งความวุ่นวาย ความฟุ้งซ่าน จะนำมาซึ่งความสุข

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534 : 50) กล่าวถึงความสุขที่แท้จริง (happiness หรือ blissfulness) คือ ความดีสูงสุดของมนุษย์ เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา ทุกคนจึงกระทำทุกอย่างที่เพ่งเล็งไปที่ความสุข แต่ความสุขใดแล้วจะเป็นความสุขที่แท้จริง บางคนคิดว่า กามคุณคือความสุข แล้วถือเอากามคุณเป็นนิพพาน นิพพานนั้นก็เพียงนิพพานปลอม ความสุขที่แท้จริงไม่ใช่ นิพพานปลอม ความสุขที่แท้จริงต้องไม่เผลาจนเราให้เราร้อน ฉะนั้น ความสุขที่แท้จริงจึงประกอบด้วยลักษณะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ (พุทธทาสภิกขุ, 2534 : 50)

ความสุขที่พบในภพยั้งอิงไฟพาดงนางไเอ เป็นความสุขที่มุ่งกามคุณเป็นนิพพาน มิใช่ความสุขที่แท้จริงตามวิถีธรรม แต่เป็นความสุขจอมปลอม ตามแบบวิถีโลก เป็นความสุขที่ประกอบด้วยรัก โลภ โกรธ หลง ซึ่งท้ายที่สุดล้วนนำความทุกข์มาให้ทั้งสิ้น

ความรักมิใช่ความสุขที่แท้จริง : ถึงแม้จะมีคำกล่าวที่ว่า “ความรักเป็นสิ่งสวยงาม” ในทางกลับกันก็มีคำกล่าวที่ว่า “ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีทุกข์” วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไเอ แสดงให้เห็นว่า ความรักระหว่างคู่รัก หรือแม้แต่ความรักของพ่อแม่ ที่มีต่อลูกก็หาใช่สิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความสุขที่แท้จริงได้ ในเบื้องต้นนั้น ดูเหมือนว่าความรักทำให้เรามีความสุข เป็นความสุขทางโลกที่หลายคนปรารถนา แต่ในบั้นปลายความรักก็นำความทุกข์มาให้ทั้งนั้น ยกตัวอย่าง เช่น ความรักระหว่างนายไ้และลูกสาว เศรษฐีหรือนางไเอ ความรักระหว่างท้าวผาแดงกับนางไเอ ความรักระหว่างกั๊งคักกับนางไเอ ความรักระหว่างท้าวศรีสุทโธกับกั๊งคัก เป็นต้น ความรักความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเหล่านี้ ล้วนมิใช่ความสุขที่แท้จริง เพราะความรักที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ที่ลุดต่างนำพาให้ทุกคน

ประสบแต่ทุกขเวทนาในชั้นปลายทั้งสิ้น ยกตัวอย่าง ความรักของท้าวศรีสุทโธที่มีต่อภักดี
ผู้เป็นบุตร เมื่อท้าวศรีสุทโธรู้ว่า ภักดีถูกมนุษย์ฆ่าตายเสียแล้วก็เดือดดาลยิ่งนัก
เกิดความคิดเคียดแค้น มีความทุกข์และเกิดอารมณ์อาฆาต ดังภาพยี่ที่พรรณนาไว้
อย่างชัดเจนว่า

พอพระบาทนาโคใหญ่สุทโธ	ได้ฟังโสเสนามาบอก
ปานเอาหอกมาแตกมาตำ	ลาวคิดนำลูกชายเหลือโหด
บ่มีโทษอันใดจักทาง	เขานั้นวางชีวาลูกหล่า
กูก็ฆ่าฤทธิ์เดชพอไป	แม่จ้งใจกูบ่ให้แล้ว
มันเป็นแป้วหัวอกหัวใจ	กุสิไปแก้มือสมเคียด
ไปบังเบียดมนุษย์เมืองคน	สู้เอาจนหัวเต็ดหัวขาด
ให้ปราสาทมันล่อมมันพัง	แล้วก็ยังแม่คิงบาบ่าว
ไต่ยีนข้าวเขม่าลูกชาย	พอปานตายสลบเกลือกกลิ้ง
มิดอั้งตั้งบ่หันสอดใจ	เขาจึงไปเอาน้ำมาเป่า
ลาวจ้งเล่ามีสติคืน	ลาวจ้งมีนตาขึ้นจ๊กหน้อย

(ทองพุล พรสวรรค์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 67-68)

ความรักของท้าวศรีสุทโธที่มีอย่างท่วมท้นต่อภักดีทำให้ท้าวศรีสุทโธ
เป็นทุกข์ใจอย่างยิ่ง ยิ่งรักมาก ยิ่งทุกข์มาก จนเปลี่ยนความทุกข์เป็นความอาฆาตเคียดแค้น
นำความหายนะไปสู่เมืองเอกชะทีตา หรืออาจกล่าวได้ว่า ความรักของบิดาที่มีต่อบุตร
เพื่อปกป้องบุตรโดยมิได้พิจารณาถึงความเดือดร้อนที่ตนจะกระทำต่อผู้อื่นนั้น
ย่อมนำไปสู่ความทุกข์ทั้งของตนเองและผู้อื่น ส่วนความรักของแม่ที่มีต่อท้าวภักดีเอง
ก็ไม่ได้ต่างไปจากท้าวศรีสุทโธ เมื่อแม่ของท้าวภักดีทราบ ว่า ลูกชายถูกฆ่าตาย ก็เสียใจ
เป็นทุกข์หนักถึงกับเป็นลมสิ้นสติลงทันที เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะความรักมิใช่ความสุข
ที่แท้จริงนั่นเอง

ความโลภ (โลภะ) พาตนให้เสียศีล : ความโลภเป็นเครื่องก่อให้เกิด
ซึ่งความทุกข์ คนที่มีความโลภในใจ มีความอยากได้ไม่สิ้นสุด ไม่รู้จักพอ คนเช่นนี้ย่อม
ประสบทุกข์ หรือความโลภพาตนให้เสียศีล ยกตัวอย่าง เช่น ความโลภอยากได้บ้านเมือง
ซึ่งปรากฏในบันอวและหลานทวงเอาของพินัน เป็นต้น เมื่อพระยาขอมแพพินันแล้วนั่งเฉย

ไม่รักษาสัจจะ ไม่ยอมทำตามคำทำพินันที่ตกลงกันได้ อาวและหลานซึ่งเป็นผู้ชนะพินัน
อยากได้ของพินันจากพระยาขอมจึงพูดจาเย้ยหยันเสียดแทงให้เจ็บใจและอับอายขายหน้า
ดังภาพยี่ที่กล่าวไว้

อ่าวหลานค่อยพูดเสียดพูดแทง	จึงแกล้งวางจากต่อพี
คิดถ้วนถี่แล้วจึงจาไป	เป็นจิ้งโง่โง่ให้หรือบ
ของที่ต่อหรือของพินัน	ที่ว่ากันหัวทีครั้งแรก
ฮีบมาแจกคั้นเว้ามีสัดย	อย่าได้ซัดลูกหลานมันซ้า
เอามาสาอย่าได้ซันซัด	เป็นกษัตริย์เว้าให้มันแมน
ให้มีแก่นความเว้าความจา	เป็นพระยาอย่าตัวอย่าหลอก
คั้นเว้าออกแล้วให้ทำตาม	ตรงต่อยามเวลาว่าไว้
ฝูงพวกไพรจิ้งนับจิ้งถือ	จิ้งลีลือยศฐาเสืองสูง
ชื่อเสียงฟุ้งคนย่านคนกลัว	ลิมาตัวกันเล่นชื่อชื่อ
ไผลจื่อ่นับหน้าถือตา	เป็นพระยาบทำตามชื่อ
ลีได้จื่อจำไว้ภายหลัง	เฮ็ดให้ซังซ้าซ้าหน้า

(ทองพุล พรสวรรค์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 48-49)

การพูดจาเย้ยหยันเสียดแทงให้ผู้อื่นเจ็บใจหรือให้เป็นที่อับอาย
แก่ผู้อื่นถือเป็นการทำบาปอย่างหนึ่ง เป็นการกระทำบาปทางวาจา เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว
ย่อมไปเกิดในแดนนรียภูมิเพื่อชดใช้กรรมบาปนั้น หากทั้งท้าวเซียงเทียนและหลานสีแก้ว
ไม่มีความอยากได้ หรือละทิ้งความโลภเสีย ทั้งสองก็จะไม่เสียศีล และไม่เป็นที่ทุกข์
เพราะความโลภ

ความโกรธ (โทสะ) ทำลายล้างทุกสิ่ง : ความโกรธเปรียบเหมือนไฟ
ที่พร้อมจะทำลายล้างทุกสรรพสิ่ง เฉากเช่น ตอนพญานาคศรีสุทโธโกรธนาคสุวรรณ เหตุ
เพราะเข้าใจผิดคิดว่า เพื่อนรักแบ่งเนื้อไม่เท่ากัน จึงเกิดโทสะ ทำให้นาคทั้งสองผิดใจกัน
จนต้องทำสงครามนาค สู้รบกันเดือดร้อนไปทั่ว ดังภาพยี่ถัดมาต่อไปนี้

สหายแก้วจึงคิดโกรธา	ปั่นขึ้นมาแต่เล็กแต่น้อย
ตัวของช้อยจึงว่าบ่ควร	บ่สงวนเอาไว้เป็นเสี่ยว
อยู่เปลี่ยนเปลี่ยบต้องอาศัย	โตลีไปทางใดกะช่าง
ไปให้ห่างบ่ต้องมาวน	ให้เอาตนหนีไปเดี๋ยวนี้
คั่นอยู่นี้มันเกิดโทโส	คั่นแม่นโตลียบบ่บ้าน
เฮาเคยผ่านเรื่องศึกสงคราม	เฮาบ่ขามโตท้อเล็บก้อย

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 16-17)

ความหลง (โมหะ) นำความทุกข์มาให้ : ความหลงในอำนาจและ
อิตตาของพญานาคศรีสุทโธ หรือความหลงในตัณหากามราคะของนางไอ่ในอดีตชาติที่มี
ต่อนายไ้ เมื่อรักมาก ก็เกลียดมาก เกิดอารมณ์อาฆาตและเคียดแค้น นอกจากนี้ ความ
หลงตัวเองของมนุษย์ คิดว่าตนเองพิเศษกว่าผู้อื่น ก็เป็นเหตุทำให้ผู้อื่นเกิดความทุกข์ได้
เช่นกัน ดังปรากฏในตอนชาวเมืองไม่ยอมแบ่งเนื้อกระรอกแก่หญิงหม้ายเพราะรังเกียจ
คิดว่าคนอื่นด้อยกว่าตน ดังคำกาพย์ต่อไปนี้

ไผก็ปาดเอาอย่างเต็มใจ	นำเหลือใจแต่พวกแม่ฮ้าง
พวกนี้ต่างแม่หม้ายคือกัน	บ่มีอันลีไ้ได้นำหมู
เพื่อนั้นชู้คนบ่เอาการณ์	บ่ช่วยงานการหลวงการเจ้า
เมียเปล่าเปล่าเพื่อนบ่ให้กิน	ขึ้นเต็มดินบ่ให้พอด่อน

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 65)

ความสุขที่แท้จริงจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เป็นใจที่สะอาด
สว่าง และสงบ นักศีลธรรมของโลกจึงคัดค้านความสุขแบบวัตถุนิยมซึ่งมักจะนำความทุกข์
มาให้ ดังนั้น ความดีที่มนุษย์ต้องรู้หรือต้องพึงเล็งจึงเป็นความสุขที่แท้จริง มิใช่ความสุข
แบบจอมปลอมที่ถือมั่นเอาภาคคุณเป็นนิพพาน

1) ความสมบูรณ์ (perfection) คือ ความเจริญสูงสุด
แห่งสมรรถภาพของมนุษย์ ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534 : 51-52) กล่าวว่า สมรรถภาพ
ทางสติปัญญาที่ธรรมชาติบรรจุมานุษย์ยังไม่ถือเป็นความสมบูรณ์ที่มีพัฒนาการ

ถึงความเจริญอันเป็นที่สุด เปรียบไปก็เหมือนเมล็ดผลไม้ที่กำลังเพาะ กำลังงอกงามเท่านั้น ความงอกงามนั้นยังไม่ได้พัฒนาไปถึงที่สุด ยังไม่ได้พัฒนาไปถึงความสมบูรณ์แบบที่ควรจะเป็น ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534 : 52) กล่าวว่า โลกนี้ยังไม่สมบูรณ์ ไม่ว่าจะมองในแง่ใดก็ตาม ไม่ว่าจะเส้นทางคติโลกหรือศีลธรรม ทุกอย่างยังดำเนินไปไม่ถึงครึ่งของความสมบูรณ์ ความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์เป็นความสุขที่แท้จริงอย่างหนึ่ง ที่ทุกคนพึงเล็ง แต่ความสมบูรณ์เป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งในโลกมนุษย์

เรื่องผาแดงนางไอ่ซึ่งเป็นวรรณคดีทางโลกนี้ ไม่มีอะไรที่แสดงถึงความสมบูรณ์ที่สุด อำนาจ วาสนา บารมี ที่ปรากฏในเรื่อง มิได้แสดงให้เห็นความสมบูรณ์ที่จะทำให้ได้พบความสุขที่แท้จริงตามวิถีธรรม

พระยาขอมถึงแม้จะมีอำนาจวาสนา มีบารมีได้เป็นเจ้าของฟ้าแผ่นดินปกครองบ้านเมือง ขยายอำนาจไปทั่วเขต “มีเมืองใหญ่ชื่อชะทีตา มีพระยานั่งปองเป็นเจ้า ผู้เป็นเหง้าแม่พระยาขอม ได้เป็นจอมกษัตริย์ครองราชย์ ผู้อาจกว่าหมู่ทั้งหลาย ได้เป็นนายปกครองพวกไพร่ บ้านน้อยใหญ่ขึ้นกับพระองค์” ในทางโลกพระยาขอมมีความสมบูรณ์คือได้เป็นกษัตริย์ แต่ความเป็นกษัตริย์ของพระยาขอมก็มีได้แสดงถึงความเป็นกษัตริย์แบบสมบูรณ์ ยกตัวอย่างเช่น ตอนที่พระยาขอมแพพันทน แข่งบั้งไฟ เมื่อท้าวเซียงเหียนเจ้าเมืองฟ้าแดดซึ่งเป็นอนุชาของพระยาขอมและหลานสีแก้วได้ชนะพันทน ครั้นทั้งอาและหลานทวงรางวัลตามที่ได้ตกลงพันทนกันได้ พระยาขอมก็มีได้กระทำตามสัญญาที่จะยกบ้านยกเมืองพร้อมทั้งนางไอ่ให้แก่ผู้ชนะพันทนแต่อย่างใดทำได้เพียงนั่งนิ่งไม่พูดไม่จา เหมือนไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้น พฤติกรรมเช่นนี้แสดงถึงความไม่สมบูรณ์ของผู้ปกครอง

พระผู้ผ่านปากนำหลาน

จักเหตุการณ์อันใดบอผู้

แต่นั่งอยู่ปานภาวนา

บ่พูดจানাหลานจักหน้อย

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 48)

พระยาขอมบกร่องเรื่องถือสังจะ พุดจาเพื่อเจ้า ไม่ทำตามทีพุดทำให้เสื่อมเกียรติยศของความเป็นกษัตริย์ จนถูกหลานพุดจาเยาะเย้ยเสียดแทงว่า

เป็นพระยาอย่าตัวอย่าหลอก	ค้นเว้าออกแล้วให้ทำตาม
ตรงต่อยามเวลาว่าไว้	ฝูงพวกไพร่จิ้งนั้บจิ้งถือ
จั่งสิลื้อยศฐาเฮื่องฮุ่ง	ชื่อเสียงฟุ้งคนย่านคนกลั้ว
สิมาตัวกันเล่นชื่อชื่อ	ไผลิจื้อนั้บหน้าถือตา

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 48-49)

เจ้าเมืองสีแก้วพุดจาเยาะเย้ยพระยาขอมว่า พระยาขอมเป็นถึงเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินแต่ระดับตัสตัย ไม่ทำตามทีพุด ย่อมเป็นที่อับอายแก่ไพร่ฟ้าหาผู้นับถือไม่ได้ ทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศ อย่างไรก็ตาม การกล่าววาจาเยาะเย้ยผู้อื่นก็เป็นจริยธรรมสำหรับบุคคลทั่วไปที่ไม่ควรปฏิบัติ เพราะการกล่าววาจาเยาะเย้ย “ฮีดครองสิเพม้าง” (ปรีชา อุยตระกูล, 2538 : 159)

การทำหน้าที่ผู้ครองเรือนอย่างนายไ้บ้หากความสมบูรณ์ไม่ได้เช่นกัน เมื่อครั้งที่นายไ้บ้ภรรยาไปเยี่ยมบ้านเดิมต้องเดินรอนแรมบุกป่าฝ่าดงเป็นเวลาหลายวันด้วยความยากลำบาก ข้าวปลาอาหารที่เตรียมไว้เป็นเสบียงระหว่างทางก็หมดไป จนต้องหาผลไม้กินประทังชีวิต นายไ้บ้และภรรยาเดินระหกระเหินมาถึงต้นมะเดื่อด้วยความหิวนายไ้บ้ป็นขึ้นต้นมะเดื่อเก็บผลมะเดื่อกินจนอิ่มแต่เพียงผู้เดียว ไม่เผื่อแผ่ผลมะเดื่อแก่ภรรยาที่ชะเง้อคอรอผลมะเดื่ออยู่ข้างล่าง หรือหากจะโยนเผื่อแผ่ลงมาบ้างก็ล้วนแต่ผลที่เน่าและแมลงกิน ภรรยาหิวเพียงใดก็มีโยตี เมื่ออิ่มแล้วก็ลงจากต้นมะเดื่อแล้วเดินจากไป ภรรยาต้องป็นต้นมะเดื่อขึ้นไปเก็บผลมะเดื่อกินเอง

นายไ้บ้ไม่ได้ทำหน้าที่ของสามีที่ดี ไม่ดูแล และไม่เผื่อแผ่อาหารแก่ภรรยา เมื่อตัวเองอิ่มแล้วก็เดินจากไป ทั้งภรรยาไว้บนต้นมะเดื่อเพียงลำพัง เมื่อภรรยาลงจากต้นมะเดื่อก็หาสามีไม่เจอ นั่งรอเป็นเวลานานก็ไม่เห็นกลับมา ครั้นออกตามหากก็ไม่พบ ต้องระหกระเหินในป่า จนกระทั่งเสียชีวิตในที่สุด นายไ้บ้บกร่องในการทำหน้าที่สามี หากความสมบูรณ์ไม่ได้ เป็นเหตุให้เกิดความอาฆาตแค้น ดังคำกาพย์ที่ว่า

นางเทวีผู้เดียวลำบาก	แสนทุกข์ยากอดข้าวอดปลา
ฝ่าได้ปละปล่อยไว้กลางป่า	แล้วนางว่าคำอธิษฐาน
ให้เป็นมารนำจำผัวแก้ว	บิให้แล้วให้ทุกข์ให้จน
ให้กังวลคือนางครวนี้	ทุกทุกที่ครวไหนัก็ตาย
.....	.....
ปาปิงฮ้ายเมียแพงตั้งจ้อง	คิดฮอดน้องนางแก้วไอ้คำ
กรรมเวรนี้เหมือนเงาติดอยู่	เป็นคู่เจ้าผัวเหง้าผู้ทำ

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 71-72)

ความบกพร่องในการทำหน้าที่ของสามี ส่งผลให้นายไบต้องเกิดมาชดใช้กรรมในชาติต่อมา โดยเกิดเป็นภักดีลูกพญานาคศรีสุทโธ แต่ก็ต้องถูกนางไอ่สั่งนายธนูยิงตายบนปลายไม้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะกรรมบาปของตนที่เคยกระทำไว้ในชาติปางก่อน และความไม่สมบูรณ์ในหน้าที่ของตนนั่นเอง

ถึงแม้ว่า ความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์จะหาได้ยากยิ่ง แต่มนุษย์ก็ปรารถนาความสมบูรณ์ เพราะความสมบูรณ์คือความสุขอย่างหนึ่งของมนุษย์ แม้ความสมบูรณ์ของมนุษย์จะออกมาได้ไม่เต็ม แต่มนุษย์ก็ควรใช้สมรรถภาพของตนพัฒนาให้เกิดความสมบูรณ์ในระดับสูงสุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาความสมบูรณ์ทางธรรมอันจะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง

3) หน้าที่ (duty)

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534 : 53) ให้ความหมายของ “หน้าที่” ซึ่งเป็นความดีสูงสุดของมนุษย์ประการหนึ่ง หมายถึง หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่ ไม่ใช่ทำหน้าที่แบบ “งานเพื่อเงิน เงินเพื่องาน” หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่ที่เป็น Summum Bonum ของจริยธรรม คนที่ทำหน้าที่เพื่อเงินไม่ใช่ทำความดีสูงสุดของมนุษย์ตามอย่างวิถีธรรม การทำหน้าที่เพื่อผลประโยชน์ตอบแทนเป็นการทำหน้าที่ของคนธรรมดาทั่วไป มนุษย์คือ ผู้มีปัญญาสูง ผู้ใดทำหน้าที่บูชาหน้าที่ มีอุดมคติเพื่อหน้าที่ ถือว่าผู้นั้นทำหน้าที่หรือทำงานนั้นได้อย่างวิเศษยิ่งยวด ยกตัวอย่างเช่น ผู้พิพากษาที่ทำหน้าที่อย่างมีอุดมคติของผู้พิพากษา ตัดสินคดีความต่าง ๆ ด้วยความยุติธรรมและทำหน้าที่

รักษาความเป็นธรรมของโลก มีใช้ทำหน้าที่เพื่อเงินเดือน เพื่อลูกเพื่อเมีย คนที่ทำหน้าที่
เยี่ยงนี้คือ คนที่ทำหน้าที่เพ่งเล็งไปที่ความดีสูงสุดของมนุษย์

ในเรื่องผาแดงนางไอ่ พระยาขอมทำหน้าที่ของพระราชอาแบกษัตริย์
ทั่วไป คือ “ได้เป็นจอมกษัตริย์ครองราชย์ ผู้น้องอาจว่าหมู่ทั้งหลาย ได้เป็นนายปกครอง
พวกไพร่ บ้านน้อยใหญ่ขึ้นกับพระองค์ เพ็นนั้นทรงในทศราช” ความดีของพระยาขอม
คือ เป็นผู้ปกครองที่เก่งกล้าสามารถ เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งปวง ทำหน้าที่
ปกครองไพร่ฟ้าแบกษัตริย์ทั่วไป มิได้ทำหน้าที่แบบความดีสูงสุดของมนุษย์ หรือ
แบบที่เพ่งเล็ง Summum Bonum ตามแบบจริยธรรม ยกตัวอย่างเช่น การคิดใคร่ทำบุญ
เดือนหก หรือ ประเพณีบุญบั้งไฟตามฮีตครองที่ทำมาแต่โบราณเพื่อให้ฝนตกต้อง
ตามฤดูกาล ให้ไพร่ฟ้ามีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก ถือเป็นหน้าที่ที่กษัตริย์ที่ดี
พึงกระทำ แต่พระยาขอมก็ไม่ได้ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ แต่ทำหน้าที่เพื่อลาภยศและอำนาจ
เห็นได้จากการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแล้วให้เจ้าเมืองต่าง ๆ นำบั้งไฟมาแข่งพนันเอา
บ้านเอาเมือง พร้อมทั้งจะยกลูกสาวคือ นางไอ่ค่า ให้เป็นชายาแก่ผู้ชนะพนัน ดังกาพย์
เชิงบั้งไฟที่กล่าวว่

ทุกทุกล้ำไผไผ่ก็ดี
ไผ่ลิทำขันสู้แข่งกัน

ไผ่ลิมีจิตใจแก่กล้า
ลิพนันบั้งไฟกันแน่

.....
ส่วนว่าองค์จอมธรรมจึ่งบอก
ให้อោสาบั้งไฟขึ้น
ให้คือกันบ่ได้หวงห่อ
ส่วนบุตรไ้อ่ค่าลูกแก้ว
การพนันไผ่ไผ่บ่ว่า

.....
แต่ในขอกขันธสีมา
พวกเงินหมื่นเงินแสนเงินพัน
เว็นน้อยหน่อองค์มเหสี
ให้หมดแล้วบั้งจั้งจักอัน
เอาแต่ทำสิหลบลิง

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 37-38)

การทำหน้าที่ที่ไม่ได้เพ่งเล็งความดีสูงสุดตามแบบวิถีธรรมของพระยาขอม
ไม่ถือว่าเป็นการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ แต่เป็นการทำหน้าที่ในแบบวิถีโลก ทำหน้าที่
แบบมุ่งหวังอำนาจและเงินตรา อย่างไรก็ตาม เมื่อตนเองเป็นฝ่ายแพ้พนันเสียเอง
การทำพนันแข่งบั้งไฟคราวนั้นก็ถือว่าเป็นโมฆะ เพราะพระยาขอมไม่ยึดมั่นในสัจจะ

ไม่ยอมทำตามคำทำพินันที่ได้ตกลงกันไว้กับเจ้าเมืองต่าง ๆ เป็นการตอกย้ำความเป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ (perfection) ของพระยาขอม

4) ความปรารถนาดี (good will)

ความปรารถนาดี เป็นจริยธรรมของโลกประการสุดท้ายในความดีสูงสุดของมนุษย์ที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ ความปรารถนาดีนั้น หมายถึงความมีจิตใจที่มีความปรารถนาดี มีจิตใจเปิดเผย มีเมตตากรุณาสมบูรณ์ต่อเพื่อนมนุษย์ (พุทธทาสภิกขุ, 2534 : 55)

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างความปรารถนาดีของตัวละครในเรื่อง ผาแดงนางไอ่ คือ ความปรารถนาดีของภักดีก่อนจะสิ้นใจตาย ถึงแม้ว่าภักดีซึ่งเคยมีบุพกรรมร่วมกันกับนางไอ่มาก่อนในอดีตชาติจะถูกนางไอ่สั่งนายธนูเอาหน้าไม้ยิงแต่ก่อนจะสิ้นลมหายใจ ภักดีก็ไม่ได้รู้สึกเคียดแค้นหรืออาฆาตจองเวรนางไอ่แต่อย่างใด กลับบอโหสิกรรมให้นางไอ่ และมีแต่ความปรารถนาดีขอให้นางไอ่ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ต่อไป ให้หมั่นทำความดี สร้างกุศล ทำบุญทำทาน สังสมความดีไว้ต่อไป ภายหน้าจะได้ประสบแต่ความสุข ดังคำกาพย์ที่ว่า

ยอดแก้วไธของพี่อยู่ดี	ให้เจ้ามีความสุขอยู่สร้าง
ให้อยู่ทางสร้างน้ำทำบุญ	เพื่อเป็นทุนต่อไปภายหน้า
ให้น้องหล้าอายุสุขี่	เจ้าอย่ามีความเจ็บความไข
พี่ลีได้ขอสิ่งขอลา	จากอำคาสิมรณาต

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545 : 63)

ความปรารถนาดีนี้เป็นจริยธรรมของโลก ถ้าทุกคนมีความปรารถนาดีต่อกัน โลกก็จะมีแต่ความสุขสงบ มนุษย์ไม่ค่อยมีความเดาต่อกัน แต่สู้รบกันแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น จนเกิดวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ดังที่ทุกคนรับทราบกันเป็นอย่างดี

จริยธรรมของโลกในเรื่องความดีสูงสุดของมนุษย์ที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น แท้ที่จริงแล้วเป็นความดีอย่างเดียวกัน ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534 : 55) กล่าวว่า เราจะมีความดีสูงสุดก็ต่อเมื่อ “เรามี perfection, มี duty เพื่อ duty, มี good will, มีอะไรทำนองนี้ ทั้งสี่อย่างนั้น” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง “เราจะมี perfection ความเต็มของความเป็นมนุษย์ ก็ต่อเมื่อเรามีความสุข แล้วก็ได้ทำหน้าที่เต็มที่ อย่างนี้ก็มี good will แล้ว

เมื่อเราได้ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ไม่ใช่เพื่อสิ่งอื่น นั่นแหละคือ perfection นั่นแหละคือ ความสุขที่แท้จริง”

วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ ได้แสดงให้เห็นความจริงของมนุษย์ ตามแบบวิถีโลกมากกว่าตามแบบวิถีธรรม มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความทุกข์ ดำเนินชีวิต ด้วยความทุกข์ และตายไปพร้อมกับความทุกข์ที่ไม่สิ้นสุด ทุกคนจึงแสวงหาความสุข ตั้งแต่รู้ความ และไขว่คว้าหาความสุขจวบจนสิ้นลมหายใจ แต่การแสวงหาความสุข ของมนุษย์นั้นเป็นการแสวงหาความสุขแบบจอมปลอม เป็นความสุขแบบวัตถุนิยม ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ความสุขที่แท้จริงคือ ความสุขที่เพ่งจรรย์ธรรมของโลก คือ ความดี มนุษย์ที่ประกอบด้วยความดีสูงสุดคือ มนุษย์ที่มีความสุขที่แท้จริง ดังนั้น มนุษย์จึงพึง ทำตนให้เป็นผู้ที่มีความสุขที่แท้จริงตามจรรย์ธรรมของโลก ดังคำกล่าวของท่านพุทธทาสภิกขุ (2534 : 56) ที่กล่าวสรุปไว้ในตอนท้ายของเรื่องนี้ว่า “ความดีสูงสุดของมนุษย์ อยู่ใน รูปของความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์ มีความสุขตามที่มนุษย์ควรจะมี กำลังทำหน้าที่ อยู่เพื่อหน้าที่ ด้วยความหวังดีต่อมนุษยชาติทั้งหมด”

2. ภูมิปัญญาด้านภาษาในกาพย์เซิ้งบั้งไฟ

ภาษาอีสานมีความงดงามและบ่งบอกถึงเอกลักษณ์เฉพาะตนทั้งภาษาร้อยแก้วและร้อยกรอง ความงดงามของภาษาอีสานที่เห็นได้ชัดเจนคือ ความงดงาม เรื่องการใช้ถ้อยคำที่มีสัมผัสคล้องจอง มีการใช้ความเปรียบที่ เป็นเอกลักษณ์ กินใจ โดยเฉพาะในถ้อยคำประเภทผญา ซึ่งเป็นถ้อยคำที่คนอีสานทั่วไปรู้จักกันเป็นอย่างดี

ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์อีสาน เมื่อเปรียบเทียบกับคำประพันธ์ประเภทโคลง กลอนอ่าน หรือโคลงสารอื่น ๆ แล้ว อาจจะมีการเล่นคำหรือการใช้ภาษาที่ต้อยกว่า แต่ด้วยรูปแบบของฉันทลักษณ์ที่เรียบง่าย ใช้คำน้อย กระชับ ทำให้กาพย์อีสานแต่งได้ง่าย และมีเนื้อความกระชับ การเล่นสัมผัส หรือ “ก่าย” ในกาพย์อีสาน อาจไม่ล้นการหรือไพเราะเท่ากลอนอีสานโบราณ แต่มีข้อดีคือ ชาวบ้านที่มีปฏิภาณไหวพริบ เรื่องกาพย์กลอนสามารถแต่งกาพย์ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นกวีชั้นเลิศจึงจะแต่งกาพย์ได้ ด้วยเหตุนี้ ในงานประเพณีบุญบั้งไฟ จึงพบชาวบ้านที่เป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอนสามารถแต่งกาพย์เซิ้งบั้งไฟแบบต้นสดอยู่ทั่วไป

การแต่งกายที่เข้ข้งไฟไม่มีข้อบังคับว่าจะต้องแต่งกับท หรือมีความยาวเท่าใด ผู้แต่งสามารถแต่งได้ยาวเท่าที่ต้องการ หรือจนกว่าจะสุดความ เมื่อแต่งเสร็จ 1 ตอน เรียกว่า 1 บั๊น กาพย์อีสานมีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากกาพย์วชิรป็นตีของภาคกลางคือ กาพย์วชิรป็นตีจะมีจำนวนพยางค์ 10 พยางค์ในแต่ละวรรค กาพย์อีสานมีลักษณะคล้ายกาพย์วชิรป็นตี แต่จะมีจำนวนพยางค์ 7-8 พยางค์ นิยมแต่ง 7 พยางค์มากกว่า 8 พยางค์ การส่งสัมผัสของกาพย์อีสานระหว่างวรรคหรือการส่งสัมผัสสนอกนั้น มีรูปแบบการส่งสัมผัสที่เป็นเอกลักษณ์ คือ พยางค์สุดท้ายของวรรคหน้า จะส่งสัมผัสกับพยางค์ที่ 1 หรือ 2 หรือพยางค์ที่ 3 ของวรรคถัดไป ปราชญ์โบราณนิยมแต่งกาพย์ให้ส่งสัมผัสกับพยางค์ที่ 3 มากกว่าส่งสัมผัสกับพยางค์ที่ 1 หรือ 2 เพราะจะให้ความไพเราะมากกว่า ส่วนการส่งสัมผัสในนั้น ไม่มีข้อบังคับแต่อย่างใด อาจมีหรือไม่มีสัมผัสในก็ได้ แต่หากมีสัมผัสในก็จะทำให้กาพย์นั้นมีความไพเราะยิ่งขึ้น (อัครเศรฐ ดลเพ็ญ, 2560 : 1)

ก่อนที่จะเริ่มเข้ข้งไฟ ตามธรรมเนียมนิยมมักจะเริ่มด้วยคำไหว้ครู เช่น กาพย์เข้ข้งไฟคณะศรีประสานจะขึ้นต้นกาพย์ว่า “โอเฮาโอพวกเข้ข้งเฮาโอ โอมพุทโธนะโม เป็นเค้า พวกขาลีเข้ข้งเรื่องบุญบั๊งไฟ” ความงดงามของภาษาในกาพย์อีสานเป็นความงดงามเรียบง่ายแบบพื้นบ้าน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างลักษณะเด่นของการใช้ภาษาและส่งสัมผัสในของกาพย์อีสานจากกาพย์เข้ข้งไฟของคณะเข้ข้งไฟศรีประสาน สัมผัสในมักส่งสัมผัสในคำที่ 5 และคำที่ 6 ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 “ทำอยู่บ่อนเมืองใหญ่ที่ตา บ้านพระญาองค์หอมจอมมิ่ง”

ตัวอย่างที่ 2 “พวกเจ้าอย่าจ่มฟังไว้ให้ตี ตอนทำวงศึ้นนั้นเป็นลูกนาค”
แต่ก่อนหน้าเกิดเป็นชาตินามคน สนลวงเวรนำกรรมโล่”

ตัวอย่างที่ 3 “เพิ่นเป็นจอมกษัตริย์ครองราชย์ มีอำนาจทั่วแคว้นแดนไกล
(คณะเข้ข้งไฟศรีประสาน, สัมภาษณ์ 28 เดือนพฤษภาคม 2559)

จากตัวอย่างที่ 1-2 ที่ยกมาจะเห็นได้ว่า ตัวอักษรเอียงคือการเล่นสัมผัสใน ผู้แต่งมักเล่นคำสัมผัสใน ให้คำที่ 6 สัมผัสกับคำที่ 7 ในวรรคเดียวกัน เนื่องจากการแบ่งวรรคตอนเมื่อต้องเข้ข้งไฟ ผู้เข้ข้งมักแบ่งจังหวะของคำเข้ข้งในแต่ละวรรค เป็น 3 คำ และ 4 คำ การส่งสัมผัสในจึงเป็นการสัมผัสในจังหวะ 4 คำหลัง คือ คำที่ 5 และคำที่ 6 นั่นเอง

ส่วนการส่งสัมผัสคำภายในวรรคในตำแหน่งคำอื่น ๆ หากจะมีการเล่นสัมผัสมักเป็นสัมผัสอักษร ไม่นิยมสัมผัสสระ เนื่องจากจังหวะคำไม่เอื้อให้สัมผัส

ลักษณะเด่นของการสัมผัสในอีกแบบหนึ่งที่พบบ่อย คือ การเล่นคำซ้ำใน 4 คำท้ายในวรรค หรือเล่นซ้ำคำในคำที่ 4 และคำที่ 6 ของวรรค ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 4 “นางสายใจนางรอมองเบิ่ง	บ่ทันเค็งบ้านไกลบ้านไกล”
ตัวอย่างที่ 5 “ฮู้ว่านางงามสะกะดื้อ	ท้าวคิดอยากพ้ออยากพบอยากเห็น”
ตัวอย่างที่ 6 “บอกให้เสนาไปจับมาให้ได้	พวกเสนาไล่ล่าจับนำจม”
ตัวอย่างที่ 7 “นั่นพวกฮ้างหย่าผัวล้มผัวตาย	พวกเจ้าอย่าหยายให้เขาแท้แท้”
ตัวอย่างที่ 8 “เอาเกวียนแก่เกวียนลากเกวียนชน	แจกให้ผู้คนพวกพ้อฮ้างหม้าย”
ตัวอย่างที่ 9 “น้องไอคำให้ถอดถิมสาหล้า	ม้าชาคาซอนช่วงซอนขวาง”

(คณะเซ็งบั้งไฟศรีประสาน, สัมภาษณ์ 28 เดือนพฤษภาคม 2559)

จากตัวอย่างที่ 4-9 ที่ยกมา จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งนิยมเล่นคำซ้ำในคำที่ 4 และคำที่ 6 ของวรรค ซึ่งสร้างความไพเราะให้กาพย์อีสาน และช่วยส่งจังหวะให้ลูกคู่เซ็งบั้งไฟเซ็งรับจังหวะได้ตรงกับผู้นำเซ็งบั้งไฟ ทำให้คำเซ็งบั้งไฟมีจังหวะการเซ็งที่สูงสนานยิ่งขึ้น

ลักษณะที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของกาพย์เซ็งบั้งไฟคณะศรีประสาน คือ ก่อนที่จะเซ็งบั้งไฟในแต่ละบั้ง ผู้นำเซ็งบั้งไฟ หรือหัวหน้าคณะเซ็งบั้งไฟจะมีการเกริ่นนำด้วยการกล่าวเป็นถ้อยคำแบบผญา เพื่อบอกว่าการเซ็งบั้งไฟในบั้งต่อไปจะเป็นการเซ็งเกี่ยวกับอะไร หรือบางครั้งอาจมีการลำไทรกระหว่างการเซ็งก็ได้ ตัวอย่างต่อไปนี้คือการเกริ่นนำเป็นผญาเพื่อบอกว่าจะเซ็งบั้งที่ 2 ตอนท้าวภักคีขึ้นมาชมนางไอ่ และถูกนางไอ่สั่งนายธนูยิงตายบนปลายไม้

“มาบัดนี้ ลิเริ่มต่อเป็นกลอนสอง ย้อนเอาตอนท้าวภักคีขึ้นอยู่บนกายพื้น
คราวท้าวเอาตนขึ้นมาเมืองคนพื้นแผ่นดิน จิตกระสันอยากพบพ้อเห็นหน้าไอ้พระนาง
ท้าวภักคีเลยกลับแปลงร่างเป็นกระซอกสีขาว หางบ่ยาวแต่เป็นพวง เอ็นว่ากันเป็นพวงพัว
พ้อมแม่เอ๊ย ท้าวบ่กลัวสังแล้วอยากเห็นนางแก้วไอ้ ขึ้นเทิงบนต้นไม้แขนงจั่วแล้วหล้ามอง
นายพรานเพิ่นกะเลยหยองยันเข้า หมายถึงเอากะซอกต่อน ตอนว่าตกลูพื้นลิเป็นแท้

ว่าจิตใจ ให้ฟังไปข้างหน้าตอนทำวรมณาเขาสีปาดเอาขึ้นตอน กระชอกตอนโตน้อย ๆ มั่งสังขึ้นมาช่างหลาย แท้ละยาย”

(คณะเซ็งบั้งไฟศรีประสาน, สัมภาษณ์ 28 เดือนพฤษภาคม 2559)

ที่กล่าวมาข้างต้นคือ ภูมิปัญญาด้านภาษาของการแต่งกายเซ็งบั้งไฟ ซึ่งปัจจุบันคนที่แต่งกายเซ็งบั้งไฟได้ก็มีเพียงคนเฒ่าคนแก่ที่นั่นวันจะสิ้นไปตามกาลเวลา จะหาคนหนุ่มสาวที่สามารถแต่งกายเซ็งบั้งไฟได้ไม่ค่อยจะมีนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความนิยมของเซ็งบั้งไฟตามหมู่บ้านเริ่มลดลง จนเกือบจะสูญไปแล้ว หรือหากจะมีการเซ็งบั้งไฟอยู่บ้างก็เป็นการเซ็งแบบตลกหรือเซ็งเพื่อขอเงิน ไม่ใช่การเซ็งเรื่องผาแดงนางไอ่ อีกต่อไป

บทสรุป

เรื่องผาแดงนางไอ่ มิใช่เป็นเพียงวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ในโขนหรือหนังสือผูกเท่านั้น แต่เป็นวรรณกรรมที่ผูกพันกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนอีสานมาช้านาน คนอีสานน้อยคนนักที่จะไม่เคยได้ยินชื่อผาแดงนางไอ่ และน้อยคนนักที่จะไม่รู้จักรื่องราวของท้าวภังคี ท้าวผาแดง และนางไอ่คำ เรืองราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องผาแดงนางไอ่ ปรากฏชัดในวิถีชีวิตและความเชื่อของคนอีสาน แม้แต่แม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลพาดผ่านหลายประเทศเรื่อยมาจนถึงดินแดนภาคอีสาน ก็มีความเชื่อสัมพันธ์กับเรื่องผาแดงนางไอ่ คนอีสานเรียนรู้และเข้าใจเรื่องผาแดงนางไอ่ผ่านเรื่องราวทางโลกผ่านทางวรรณกรรม หมอลำ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต คือ ประเพณีบุญบั้งไฟ หรือแม้แต่การเซ็งบั้งไฟ เรื่องราวของตัวละครต่าง ๆ ในเรื่องที่น่าเสนอผ่านภูมิปัญญาด้านภาษา ช่วยแสดงให้เห็นความจริงอย่างหนึ่งของชีวิตคือ “ทุกซ์” และ “สุข” ที่อยู่คู่กับมนุษย์ การเข้าใจทุกซ์และเรียนรู้สุขที่แท้จริงผ่านวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ ช่วยให้ผู้เสพวรรณกรรมมิใช่รับแค่เพียงความบันเทิง ความรื่นรมย์ทางโลกเท่านั้น แต่การใช้ปัญญาพิจารณาความจริงในทางธรรมจะทำให้ผู้เสพได้รับความอึดอ้อมใจมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรวัชร เสนะบุตร. (2545). *การศึกษาวิถีชีวิตชาวอีสานจากวรรณกรรมพื้นบ้าน เรื่องผาแดงนางไอ่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เตชวโรภิกขุ (อินตา กวีวงศ์). (2544). *รวมนิทานพื้นบ้านอีสาน ชุดที่ ๕*. ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี. (2545). *ชุมนุมกาพย์เซ็งบั้งไฟ*. ขอนแก่น: หจก. โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- บัญชา ศิริไกร, แปลเรียบเรียง. (2550). *พุทธธรรมคือโลกธรรม*. กรุงเทพมหานคร.
- ปรีชา พิณทอง. (2524). *ผาแดง-นางไอ่*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต.
- ปรีชา พิณทอง. (2527). *กาพย์ปุ่สอนหลาน หลานสอนปู่*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปรีชา อุยตระกูล. (2538). *จริยธรรมในวรรณคดีอีสาน. วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยะพร กัญชนะ. (2537). *จากตำนานขนาดถึงผาแดงนางไอ่*. กรุงเทพมหานคร : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์.
- พระครูวิจิตรนวสาร(บุญสวย สัจจิตโต). (2556). *การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระบุญยืน งามเปี่ยม. (2553). *การศึกษาความพุทธจริยธรรมในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พิฑูร มลิวัลย์. (2538). *สรุปคำบรรยาย “อิทธิพลวรรณคดีพุทธศาสนาต่อวรรณคดีท้องถิ่นอีสาน”*. วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์. (2555). *ผาแดงนางไอ่*. มหาสารคาม : หจก. อภิชาติการพิมพ์.
พุทธทาสภิกขุ. (2534). *คำบรรยายหลักพุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์.
สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2522). *ผาแดงนางไอ่*. มหาสารคาม : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
หลวงปู่พระครูวิเวกวัดนาทร (หลวงปู่บุญเพ็ง กปฺปโก). (2549). *ท่ามกลางโลกธรรม*.
ขอนแก่น: โรงพิมพ์แอนนา ออฟเซต.
อิศเรศ ดลเพ็ญ. (2560). *ภาพย์ผาแดงนางไอ่*. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น.